

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

**Hvað var gert fyrir börnin í Reykjavík
kringum aldamótin 1900?**

Ritgerð til BA-prófs í Sagnfræði

Elísabet Ólafsdóttir

Janúar 2014

Háskóli Íslands

Hugvísindasvið

Sagnfræði

Hvað var gert fyrir börnin í Reykjavík kringum aldamótin 1900?

Ritgerð til BA-prófs í Sagnfræði

Elísabet Ólafsdóttir

Kt.: 131054-7269

Leiðbeinandi: Guðmundur Hálfánarson

Janúar 2014

ÁGRIP

Að vera barn í Reykjavík um aldamótin 1900 var ekki auðvelt hlutskipti. Lítið var um útivistarsvæði, leikvelli eða leiksvæði fyrir börn og sú hugmynd að börn þyrftu að fá að vera börn, með öllu sem því fylgir átti ekki mikið upp á pallborðið. Börnin virðast hafa verið fyrir þeim fullorðnu, nánast allsstaðar. Sem betur fer fyrir þau birtust menn á sjónarsviðinu sem gerðu sér grein fyrir því að börn þyrftu að fá útrás fyrir athafnarsemi sína og félagsþörf, þ.e. að vera í félagsskap annarra barna. Frumkvöðlar þessir lyftu grettistaki fyrir börnin og unglingana í Reykjavík þannig að enn þann dag í dag sjáum við afrakstur þessara manna.

Prestum og prestlærðum var best treyst til þess að sjá um börn og unglinga og var það til að mynda einn slíkur Friðrik Friðriksson sem að öðrum ólöstuðum hóf starf meðal barna og unglinga. Hann kom heim 1898 frá námi í Kaupmannahöfn og hóf nám í Prestaskólanum. Hann stofnaði að danskri fyrirmynd KFUM og K., kristilegt félag ungra manna og kvenna. Þetta var nýjung fyrir börnin hér á landi, að fá að koma saman, þó svo að þetta væri í nafni trúarinnar, á forsendum Friðriks. Friðrik stofnaði hóp af mun yngri börnum heldur en tíðkast hafði áður í Evrópu og í raun hvar sem var í heiminum þar sem unglingar komu saman í nafni hins kristilega félags og var náíð fylgst með hvernig til mynda takast. Þetta var þar af leiðandi merkilegt frumkvöðla starf sem hófst hér á landi.

Um svipað leyti og Friðrik var að sinna sínu, þá tóku sig saman nokkrir ungir menn og stofnuðu íþróttafélög og ungmennafélög fóru að spretta upp um allt land stuttu síðar. Stúlkur sem yfirleitt höfðu verið hafðar útundan voru drifnar með og var það nýjung hér á landi. Allt þetta góða starf var í upphafi unnið í sjálfboðaliðsstarfi af fólki sem virðist hafa skilið að eitthvað varð að gera fyrir börn og unglinga, svo þau færu ekki beint í sollinn eins og sagt var.

Íslendingar voru eftirbátar hinna Norðurlandanna varðandi fræðsluskyldu, en hún komst ekki á fyrr en 1907. Áður var það foreldranna að sjá til þess að börnin lærðu að lesa, draga til stafs og reikna en prestar landsins áttu að hafa eftirlit með kunnáttu barnanna. Misbrestur gat verið á því, því enginn hafði eftirlit með prestunum.

Mikil gróska var í allskonar félagsmálum í kringum aldamótin 1900, og vafalítið hefur sjálfstæðisbaráttan blásið mönnum kjark í brjóst til framkvæmda. Deilur voru innan kirkjunnar um þetta leyti en þeim virðist hafa verið ýtt til hliðar því ekkert mátti skyggja á göngu okkar til sjálfstæðis. Ekki mátti spyrjast út að landsmenn stæðu í einhverjum deilum hverjar svo sem þær voru, það liti ekki nógu vel út út á við. Þannig að þær voru ekki leystar, spurning hvort þær eru enn leystar.

Efnisyfirlit

<i>Inngangur</i>	1
<i>Hvað var gert fyrir börnin í Reykjavík kringum aldamótin 1900?</i>	4
<i>Barnaverndarlög og fræðsluskylda</i>	6
<i>Frumkvöðlar</i>	9
<i>Kaupmannahöfn og fyrstu kynnin af KFUM</i>	13
<i>Prestaskólinn</i>	15
<i>Stúlkurnar</i>	21
<i>Útbreiðsla um landið</i>	25
<i>Hvernig var umhverfið sem starfað var í?</i>	27
<i>Um KFUK og KFUM</i>	30
<i>Nýir tímar um aldamótin 1900</i>	31
<i>Íþróttafélögin</i>	33
<i>Félögin og starfið</i>	39
<i>Bjarmi</i>	40
<i>Barnablöð</i>	45
<i>Niðurstöður</i>	46
<i>Heimildarskrá</i>	48

Inngangur

Ritgerðin fjallar um hvað gert var fyrir fyrir börn og unglunga í Reykjavíkurbæ kringum aldamótin 1900. Ekki virðist hafa verið gert ráð fyrir þeim, þau voru fyrir hinum fullorðnu og kvartað var undan því að þau leituðu á göturnar með sín ærsl og leiki. Þau þóttu ókurteis gagnvart fullorðna fólkinu og illa upp alin. Talað var um að þegar fullorðna fólkið væri á gangi á gagnstéttum eða göngustígum bæjarins þá vikju börnin ekki fyrir þeim heldur héldu sínu striki í leikjum. Rætt var og skrifað í blöð og tímarit um að svona mætti þetta ekki vera, börnin væru á leið í glötun.¹ Samt var eins og þeir sem létu í sér heyra væru nánast ráðalausir um hvað gera skyldi. Spurning mín í upphafi er því: Hvað var gert fyrir börnin í Reykjavík kringum aldamótin 1900?

Á þessum tíma var Reykjavíkurbær í örum vexti og fjölskyldur fluttu til bæjarins úr sveitum landsins og litlum þorpum utan af landi með börn og unglunga. Bærinn þandist hratt út og aldur samsetning íbúa bæjarins breyttist. Þeir sem voru efnameiri hafa vafalítið haldið sig saman í hópum og skipt sér lítið af þeim aðfluttu sem flykktust til bæjarins, enda höfðu þeir fólk til þess að sinna börnum sínum. Börnin og unglungarnir sem fluttu utan af landi voru vön nægu rými og að þeim þrengdi í vaxandi bæ sem ekki gerði ráð fyrir þeim. Þetta endurspegladist í árekstrum og úlfúð meðal bæjarbúa sem kröfðust úrbóta og þar af leiðandi óánægju þeirra sem fóru með völdin í bænum.

Þessir tímar voru tímar mikilla breytinga, ekki bara hér á Íslandi heldur allsstaðar í heiminum, á uppeldi barna og unglunga. Á þessum tíma var gjarnan litið á barnæskuna sem upphaf fullorðinsáranna og börnin sem framlengingu af þeim fullorðnu. Um leið og barnið réði við verk hinna fullorðnu skyldi það fara að vinna. Þótti sjálfsagt að þau væru látin vinna til þess að leggja til heimilisins þótt launin væru ekki annað en matur á disk sem létti framfærslu þeirra. Börnin sem í sveitunum gengu með þeim fullorðnu til verka höfðu ekki sama aðgengi að foreldrum sínum í bænum til leiðsagnar og umsjár. Menn fóru einnig að átta sig á að mannveran gengur í gegnum ákveðið þroskaferli og hægt væri að hafa áhrif.

---

¹ *Reykvíkingur* 2. árgangur 1892, bls. 13-15.

Á sama tíma var menntun barna í brennidepli, í sífellt auknum mæli þurfti alþýðan að kunna skil á lestri, skrift og reikningi til að geta framfleytt sér. Skólar voru staðsettir víðsvegar um landið, en skólaskylda komst ekki á hér á landi fyrr en árið 1907, löngu á eftir hinum Norðurlöndunum. Hér var það sett á herðar prestanna að líta eftir því að börnin væru læs og skrifandi til að þau gætu fermst. Ekki var ólíklegt að sumum kirkjunnar þjónum hafi fundist þetta byrði og trúarlífið aðalatriðið.

Ungir menn sem komu heim að loknu námi ytra, þá helst frá Kaupmannahöfn, sáu hversu ólíkt var búið að börnum hér og í nágrennalöndunum. Hér á landi var ekki mikið gert fyrir börn og unglunga. Vandinn var að finna leið til að fjármagna skóla en sem allir voru sammála um að væru nauðsynlegir. Alþingi fékk Guðmundi Finnbogasyni það verkefni árið 1901 að skoða alþýðumenntun á hinum Norðurlöndunum og setja fram hugmyndir um úrbætur á Íslandi. Hann sá hversu miklu skipti að fólk skildi tilgang menntunar og þegar hann kom heim skrifaði hann bók sína *Lýðmenntun*. Þar skýrir fyrir alþýðu manna á einföldu og skýru máli mikilvægi alþýðumenntunar og hvernig best væri að standa að henni.

Líklegt má telja að sjálfstæðisbarátta þjóðarinnar hafi skipt verulegu máli til að hvetja menn til dáða að byggja sjálfir upp íslenskt samfélag. Stofnuð voru íþróttafélög fyrir unglungana fyrst og fremst fyrir piltum enda þótti jafnvel ósiðlegt að stúlkur væru að ærslast með strákum. Árið 1899 kemur fram á sjónarsviðið ungur maður norðan úr Skagafirði, Friðrik Friðriksson, sem lærði til prests en hann hafði kynnst kristilegu starfi ungra drengja í Kaupmannahöfn í KFUM, og vildi byggja upp sambærilegt starf á Íslandi sem hann og gerði. Hann gerði ekki ráð fyrir stúlkum sem brugðust illa við og var þá stofnað kristlegt félag fyrir þær, KFUK. Þessi starfssemi vatt fljótt upp á sig og um tíma störfuðu allt að 60% allra barna bæjarins í þessum félögum.

Heimildir sem til eru um starfsemi KFUM og K eru geymd í Friðriksstofu við Holtaveg í Reykjavík, þar sem aðsetur félaganna er í dag. Þar er að finna öll varðveitt bréf sem séra Friðrik fékk og öll þau skjöl sem hann skildi eftir sig og tengdust starfsemi félaganna. Fannst þar ýmislegt um þessi fyrstu ár félaganna í Reykjavík. Reynt er að halda vel utan um skjalasafnið en fagþekkingu skortir og ekki auðvelt að leita. Búið er að slíta safnið úr samhengi, þannig að ekki er farið eftir upprunareglu sem skjalasöfn fara eftir í dag. Samt fannst þó nokkuð með smá grúski og leit sem gagnaðist í þessum skrifum. Í safninu eru handskrifuð blöð sem gefin voru út fyrstu

starfsárin, bréf sem Friðrik hafði fengið frá vinum og velunnurum en einnig bréf sem hann hafði fengið frá skrifstofu KFUM og K í Kaupmannahöfn. Vel var fylgst með starfi hans hér á Íslandi þar sem mun yngri börn voru tekin inn í félögin en tíðakast hafði í Evrópu. Fáir vissu hve merkilegt starf var unnið hér á landi, eða gert sér grein fyrir því.

Aðrar heimildir sem nýttust voru sögur íþróttafélaganna en þau voru stofnuð hér um líkt leyti, sem og saga ungmennafélaganna, því þar kemur vel fram hve mikið og óeigingjarnt starf frumherjarnir unnu í þágu barna og unglunga. Einnig er fjallað um að stúlkur fengu að vera með, þó svo að í upphafi hafi ekki verið gert ráð fyrir þeim.

Í stuttu máli má segja að frumkvöðlastarf með börnum á þessum tíma hafi snúist að menntun, íþróttum og kristilegu starfi.

Hvað var gert fyrir börnin í Reykjavík kringum aldamótin 1900?

Erfitt hefur verið að alast upp í kaupstaðnum Reykjavík í kringum aldamótin 1900. Ekki var ekki endilega gert ráð fyrir því að börn hefðu aðrar þarfir en þeir sem eldri voru. Leiksvæði skorti, ekki virðist hafa verið gert ráð fyrir því að börn væru með sínar sérþarfir, þyrftu að „rasa út“, þyrftu hreinlega að fá að vera börn. Börnin virtust hafa verið aukaatriði. Þeir sem höfðu vald til að skipuleggja svæði Reykjavíkur, virðast ekki hafa gert sér grein fyrir að eitthvað þyrfti að gera í málefnum barna né heldur hvað það ætti að vera.

Miklar breytingar höfðu átt sér stað í löndunum í kringum okkur á þessum tíma, lönbýltingin var komin á fullt þar, en kom mun seinna hingað til lands. Þegar vélvæðing hófst hér breyttist margt. Eftirspurn eftir vinnuafli jókst, og þá þurfti að finna „geymslustaði“ fyrir börnin á meðan foreldrarnir voru í vinnu. Sem betur fer fundust einstaklingar sem létu sér málið varða, einstaklingar sem þorðu höfðu kjark til þess að framkvæma hugmyndir sínar. Þessir einstaklingar eiga allan heiður skilinn fyrir framlag sitt til barna í Reykjavík. Þessir frumkvöðlar lyftu margir hverjir grettistaki, þeir voru undanfarar þeirra sem á eftir komu, kjarkmiklir, skapandi, og vildu vel. Þeir höfðu frumkvæði til þess að framkvæma. Margir þeirra voru af þriðju eða fjórða kynslóð þeirra sem alist höfðu upp í Reykjavík, þannig að reynslan af því að búa í þéttbýli var ekki mikil en samt nægjanleg til þess að þessir einstaklingar sáu þörfina fyrir þroskandi og skemmtilegu umhverfi fyrir yngstu íbúana. Aðrir menn sem höfðu verið erlendis í námi og kynnst þéttbýli þar og séð með eigin augum aðstöðu barna þar sem þeir voru. Það tók tíma að útskýra þörf fyrir leiksvæði fyrir börnin og andstæðingar létu í sér heyra.

Upp úr 1890 fóru ýmsir Reykjavíkingar að hafa áhyggjur af slæpingsskap barna á götum bæjarins. Margir risu upp og skrifuðu um þetta í blöð sem útgefin voru á þessum tíma. Einn þeirra sem lét í sér heyra var hin merka kona Bríet Bjarnhéðinsdóttir. Kom hún með þá hugmynd í fyrirlestri sem hún hélt í Reykjavík árið 1894 og hét „Sveitalífið og Reykjavíkurlífið“ að e.t.v. þyrfti að koma á fót uppeldisstofnunum fyrir börn og unglinga í Reykjavík. Þar gætu þau haft eitthvað fyrir stafni, fengið vinnu tíma úr degi og jafnvel fátækar konur sem vantaði vinnu gætu

tekið smábörn til gæslu á daginn, en það hefði orðið vísir að kerfi dagmæðra eins og við þekkjum í dag.²

Fleiri höfðu áhyggjur af börnunum, og töluðu um hinn villta krakkaskara í bænum sem væru með allskonar óknytti og læti. Óþekktur höfundur skrifaði grein sem birtist í blaðinu *Reykvíkingi* árið 1892 að krakkarnir gerðu ekki annað en að fljúgast á, henda grjóti, viðhafa ljótt orðbragð, kvelja smáfugla og kvikindi, atast í ferðamönnum, stela og fæla hesta sem ferðamenn kæmu á til bæjarins, sem sagt gera allt sem illa alin upp börn gerðu. Það þyrfti að gera eitthvað, átak til þess að þessu myndi linna.³ Sá sem skrifar þessa grein er býsna harðorður í garð þeirra fullorðnu um það hvernig komið er fyrir börnum og unglungum bæjarins og skrifaði einnig að oft hafi verið skipt um vinnukonur á heimilum þeirra efnameiri, alltof margir kæmu því að uppeldi barna þeirra og gerði það þau hreinlega ringluð. Sveitalífið væri best fyrir börnin. Bæjarlíf hentaði þeim engan veginn, og bæjarbörnin stæðu sveitabörnum langt að baki í þroska og menntun. Einhverjir stigu fram á ritvöllinn á þessum árum og skrifuðu um að eitthvað yrði að gera fyrir börnin því að ekki væri hægt að láta þau veltast um götur bæjarins. Dæmi um það er nafnlaus grein sem birtist í *Fjallkonunni* árið 1895. Þar segir:

Alment munu börn ekki fá að leika sér nægilega úti við. Hér í Reykjavík er þeim að kalla fyrirmunað það. Samkvæmt lögreglusamþykktinni mega þau ekki leika sér á götunum, og annarsstaðar geta þau þó ekki verið, því ekki hefir bæjarstjórnin enn verið svo fyrirbyggjusöm, að ætla þeim neinsstaðar leiksvæði. Þau sem ekki eru lokuð inni sem fangar, verða því, hvað sem lögreglusamþykktinni líður, að veltast um í mölinni og rykinu á götunni.⁴

Á þessu sést að ýmsir höfðu áhyggjur af börnum bæjarins, þó svo að þá hafi skort þekkingu á eða hugmyndaflug til þess að ákveða hvað skyldi gera til þess að bæta úr. Á þessum tíma voru komnir fram fáeinir einstaklingar með ákveðnar hugmyndir um hvernig best mætti bæta úr varðandi aðstöðu barna. Þeir stigu fram og starf þeirra bar árangur þannig að öll börn sem í hlut áttu, hvort sem þau voru af fátækum heimilum eða hinum efnameiri, fengu að njóta starfskrafta þessara manna. Stofnuð voru íþróttafélög sem höfðu það að leiðarljósi að börn bæjarins fengju útrás fyrir athafnarþrá og þörf til þess að vera í leikjum með öðrum börnum.

² Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur*, bls. 131.

³ X, „Götulýðurinn og mæðurnar“, *Reykvíkingur*, apríl 1892, bls. 13-14.

⁴ *Fjallkonan*, 15. október 1895, bls. 169.

Barnaverndarlög og fræðsluskylda

Um aldamótin 1900 voru engin eiginleg barnaverndarlög í gildi á Íslandi eins og þau sem við þekkjum í dag. Þá var einungis stuðst við hin svokölluðu fátækralög, en þau vörðuðu framfærslu, skyldu fjölskyldunnar um að sjá börnum, öldruðum og sjúkum fyrir fæði, klæði og húsaskjóli.

Löggjöf um fátækraframfærslu tók litlum breytingum frá gildistöku Jónsbókar (lagasafn frá um 1280) fram til ársins 1834, er ný fátækralög komu til sögunnar. Ákvæði Jónsbókar, sem lutu að fátækrahljálpi, rekja rætur til tíundarlaga Gizurar biskups Ísleifssonar frá árinu 1096/97. Tíund var eignaskattur, goldinn í tvennu lagi, vor og haust. Fjórðungur hennar rann til fátækra. Fátækrafundur var helzti tekjustofn hreppanna til framfærslu fram yfir 1800. Þó voru ýmis fyrirmæli um breytingar og viðauka við eldri lög gefin út á 15., 16., 17. Og 18. öld, en flest snertu þau önnur mál en sjálfs skipulag framfærslunnar, svo sem húsmennsku, lausamennsku og flakk.⁵

Á grunni þessara laga var framfærsla byggð og virðist sem framfærsluskyldan hafi verið með þýðingarmestu skyldum sem hvíldi á ættinni gagnvart meðlimum hennar. Með framfærslunni kemur einnig skylda foreldra að sjá um að börn þeirra fái að njóta uppfræðslu. Lög voru sett frá Alþingi 1880, um uppfræðslu barna og hvíldi það á herðum presta að sjá til þess að börn lærðu að lesa, draga til stafs og reikna. Prestar áttu að taka börn til yfirheyrslu og kanna hvort þessum skyldum hefði verið sinnt á heimilum þeirra, en fram að 10 ára aldri áttu foreldrar að sjá um þessi mál.⁶

Þann 28. júní 1830 komu saman allmargir embættismenn og borgarar á fund í Reykjavík. Efni fundarins var að stofna barnaskóla. Á þessum tíma var Reykjavík lítið þorp, íbúar um 500, en samt þá bjuggu þarna fjölmenn stétt embættismanna og kaupmanna. Nokkrir þessara embættismanna voru danskir og enn fleiri kaupmenn voru þar einnig. Hugsunarháttur og lífsvenjur þessara stétta var því mjög lítaðar af þeirra uppruna og því sem þeir höfðu vanist í Danmörku, en þar voru barnaskólar algengir.⁷ Menntun í þessum stéttum hafa vafalítið gert sér grein fyrir því að börn þeirra urðu að njóta einhvern fræðslu til þess að geta vaxið inn í stétt þeirra og starfað þar. Til þess að börnin gætu bjargað sér á sama hátt og foreldrar þeirra og fengið

⁵ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og utangarðsfólk. Fátækramál Reykjavíkur 1786-1907*, bls. 14-15.

⁶ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1880*. Bls. 6-9. (Lög um uppfræðing barna í skript og reikningi).

⁷ Ármann Halldórsson, *Saga barnaskóla í Reykjavík til 1930*, bls. 17.

hlutdeild í félagsmálum og landsmálum varð að uppræða þau, án þess myndi þau ekki fá hlutdeild í þeirri stétt sem þau tilheyrðu í gegnum foreldra sína.⁸

Skólinn tók til starfa 18. febrúar 1831 og starfaði fram til ársins 1849. Skóli þessi var rekinn á styrkjum og frjálsum framlögum en einnig gjöf frá Rentukammeri ásamt loforði þaðan að leggja fram fé til kaupa á innanstokksmunum. Ekki er mikið minnst á þennan skóla en árið 1847 sendi skólanefnd hans bænaskrá til Alþingis um fjárhagsaðstoð. Bænaskráin var tekin fyrir á Alþingi 1847 og urðu um hana frekar litlar umræður og var hún felld.⁹ Eftir þetta var rekstur skólans erfiður og var hann að lokum lagður niður sem áður segir.

Þegar skóli þessi líður undir lok, þá tóku sig til einstakir menntamenn og reyndu að halda uppi einhverri barnakennslu í framhaldinu. Næst gerist það að árið 1853 er lagt fyrir Alþingi konunglegt frumvarp til tilskipunnar um stofnun barnaskóla í Reykjavík. Samkvæmt frumvarpi þessu þá voru Reykjavíkurbúar skyldaðir að stofna barnaskóla á eigin kostnað og foreldrar skyldir að senda börn sín í skóla. Mikil umræða skapaðist að vonum um þetta mál og voru menn sammála um nauðsyn þess að stofna barnaskóla hér í Reykjavík. Mál þetta strandaði ávallt á því að peninga vantaði til. Síðan er það ekki fyrr en árið 1859 að mál þetta er afgreitt og samþykkt frá Alþingi, löggin send til undirskriftar til Danmerkur og eru undirrituð¹². Desember 1860¹⁰ og nýr barnaskóli settur á laggirnar. Skólanefnd var líklega ekki skipuð fyrr en 1861 og kemst að þeirri niðurstöðu að skólin myndi ekki byrja fyrr en árið 1862.¹¹

Þann 14. október 1862 er skólinn síðan settur og í skólanum voru tæplega 60 börn á aldrinum 7 ára að fermingu.¹² Samkvæmt heimildum virðist sem aðeins um fjórðungur til þriðjungur barna sem bjó í Reykjavík á þessum tíma hafi sest þarna á skólabeck og ekki hafi orðið mikil breyting á þessu, fram til aldamótanna 1900. Þannig að meginþorri barna á skólaaldri virðist ekki hafa sótt barnaskóla bæjarins á 19. öld, eftir stofnun hans¹³. Skólagjöld þurfti að greiða fyrir börnin og börn þess fólks sem voru á sveitstyrk fengu ókeypis skólavist og sömuleiðis allmörg börn frá

---

⁸ Sama heimild bls. 18.

⁹ Sama heimild bls. 19-29.

¹⁰ *Tíðindi um Stjórn málaefni Íslands, fyrsta bindi 1854-63*, bls. 398-401.

¹¹ Ármann Halldórsson, *Saga barnaskóla í Reykjavík til 1930*, bls. 50.

¹² *Þjóðólfur 14. árgangur 1861-1862*, bls. 164.

¹³ Ármann Halldórsson, *Saga barnaskóla í Reykjavík til 1930*, bls. 55.

efnaminni heimilum þannig að ekki var hægt að kenna því um að fátækt hamlaði skólavist barnanna.¹⁴

Mikil fátækt var í Reykjavík á þessum árum og var þetta vandamál landlægt um heim allan. Reykjavík byggðist nokkuð hratt upp á þessum tíma, og árið 1901 er íbúafjöldi kominn upp í 6.682.¹⁵ Þegar hér var komið sögu eru orðnar miklar breytingar í landinu. Hið gamalgróna sveitasamfélag sem hér hafði ríkt var byrjað að breytast og þéttbýlismyndun orðin staðreynd. Allskonar vandamál fylgdu í kjölfarið og var húsnæðisvandi eitt þeirra, en tilfinnanlegur skortur virðist hafa verið á húsnæði í Reykjavík.¹⁶ Leiga var mikil fyrir fólk sem hafði vart í sig eða á, því atvinna var mjög stopul á þessum tíma. Ekki var hægt að ganga að neinu vísu í þeim efnun.¹⁷ Einnig var að þeir sem réðu mestu í landsmálunum, að stórum hluta bændur, vildu reyna að sporna við því að þéttbýli yrði hér að einhverju marki. Sveitasælan og sveitarómantíkin væri það eina sem ætti við Íslendinga, enda var íslenskt samfélag búið að vera sveitasamfélag um allar aldir. En fólk vildi koma og búa í bænum Reykjavík. Það var greinilega eitthvað sem dró fólkið hingað, eitthvað sem þeir hörðustu virtust ekki skilja. Ekki var það bara fullorðna fólkið sem kom hingað heldur var það einnig með börnin sín með sér.

Reykjavík var að taka á sig breytta mynd og líktist meir og meir borgum og bæjum erlendis, með öllum sínum kostum og göllum. Bærinn fór ekki varhluta af stéttaskiptingu frekar en aðrir þéttbýliskjarnar í heiminum. Ef til vill var það ástæðan fyrir dræmri skólasókn í barnaskólanum í bænum. Þar fengu börn efnaminni foreldra tækifæri til þess að fá kennslu í lestri, skrift og reikningi, en hvað með börn foreldra úr efri stéttum þjóðfélagsins? Fengu þau frekar kennslu hjá einkakennurum sem foreldrarnir borguðu meira fyrir til þess eins að börnin þeirra þyrftu ekki að umgangast um of þau börn sem komu frá efnaminni heimilum? Einhversstaðar liggur skýringin á því hversvegna skólasókn var ekki meiri en raun varð á. Þetta virðist því hafa verið kjörið fyrir þá ungu menn sem stunduðu nám í Lærða skólanum og Prestaskólanum, sem þyrftu að vinna með námi til þess að hafa í sig og á. Þeir tóku að sér að kenna börnum og miðla því sem þeir kunnu en einn þessara ungu manna var Friðrik

---

¹⁴ Sama heimild, bls. 56.

¹⁵ *Hagskinna*, bls. 66-67.

¹⁶ Björn Björnsson, *Árbók Reykjavíkurbæjar 1940*, bls. 8

¹⁷ Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur, fyrra bindi*, bls. 64.

Friðriksson en hann rak skóla í Suðurgötu þar sem hann kenndi ungum dengjum.¹⁸ Friðrik þessi var við nám í Prestaskólanum og varð að fjármagna sitt nám sjálfur. Friðrik átti eftir að koma mikið við sögu varðandi barnastarf í Reykjavíkurbæ, því hann lyfti grettistaki og enn þann dag í dag eru börnin að njóta góðs af.

---

¹⁸ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 18.

Frumkvöðlar

Það voru byrjaðir spennandi tímar hér á Íslandi í kringum aldamótin 1900, nýir hlutir voru að gerast, menn þorðu að koma sínum skoðunum á framfæri, menn sem ætluðu sér mikið, menn sem vildu láta af sér kveða og framkvæma fyrir fólkið í landinu. Mikil þáttaskil urðu árið 1874 þegar Danir afhentu okkur Íslendingum sérstaka stjórnarskrá og Alþingi fékk löggjafarvald með konungi og fjárforræði. Þegar hér er komið þá vildu menn fara að framkvæma en þingmenn okkar vildu fara varlega í sakirnar í fyrstu. Alltaf var eins og það strandaði á því að það vantaði fé til framkvæmda en alþingismenn okkar virðast hafa veigrað sér við að leggjast í of miklar framkvæmdir hverju nafni sem þær nefndust og verið mjög nískir á allt fé. Þetta sést vel á því þegar umræður fóru fram á Alþingi um skólaskyldu barna og unglunga. Menn voru viljugir að setja á skólaskyldu en alltaf strandaði það á því hvar skyldi fá peninga, hvert og hvar ætti að sækja þá, í hvaða vasa. Allir voru sammála um að mennta þyrfti unglunga landsins, og þegar frumvarp til laga árið 1879 kom til umræðu á Alþingi þá segir þar: „að menntunarleysið sé „hörmulegt, grátlegt“. „Það væri sjaldgæft að hitta unglunga, sem kynnu að skrifa, að minnsta kosti svo mynd væri á; um landafræði, sögu og reikning væri hreint ekki að tala.“¹⁹ Á þessu sést að menn voru orðnir fullmeðvitaðir um að mennta þyrfti ungiði landsins, en hver átti að borga brúsann? Á þessum tíma voru sett lög um að uppfræða skyldi börn og unglunga landsins en ekki var um eiginlega skólaskyldu að ræða heldur fræðsluskyldu og var hún í umsjón foreldra en prestar landsins áttu að sjá til þess að þessum lögum væri framfylgt. Þótt menn væru farnir að gera sér grein fyrir því að mennta yrði börn landsins, þá virðist aldrei hafa verið farið neðar en að tíu ára aldri hvað það varðar. Hvað börn upp að þeim aldri áttu að hafa fyrir stafni, þegar foreldrar þeirra voru við vinnu í þéttbýlinu eða upp til sveita, var ráðgáta. Börnin voru á ábyrgð forráðamanna sinna, en kom það ekki samfélaginu einnig við hvernig hægt væri að hafa ofan af fyrir þeim meðan foreldrar þeirra gengu til vinnu? Börnin voru þarna og eitthvað varð að gera, þau myndu vaxa úr grasi og taka við því samfélagi sem þá yrði búið að móta.

Um aldamótin 1900 var Guðmundur Finnbogason, fv. landsbókavörður, sálfræðingur og heimspekingur (1873-1944), ráðgjafi stjórnvalda í menntamálum. Hann ferðaðist um Norðurlöndin á árunum 1901-1902 og kynnti sér mennta- og skólamál. Eftir ferðina gaf hann út bókina

---

¹⁹ Guðmundur Finnbogason, *Alþingi og menntamálin*, bls. 98-99.

Lýðmenntun þar sem hann ræddi um mikilvægi almennrar skólaskyldu og menntunar. Hugmyndir Guðmundar í uppeldisfræði þóttu nýstárlegar á þessum tíma. Hann sagði að hver einstaklingur væri með meðfædda hæfileika til að læra og með menntun myndi hann dafna og vaxa. Guðmundur var þeirrar skoðunar að menntun myndi efla samfélagið og gera það betra fyrir komandi kynslóðir. Fræðslulögin 1907, þar sem skólaskylda var gerð almenn, voru grundvölluð á riti Guðmundar, Lýðmenntun.²⁰

Þessi fréttatilkynning birtist 28. febrúar 2011 vegna þess að verið er að koma því á framfæri að bókin *Lýðmenntun* sé komin á rafrænt form. Fyrir Guðmundar um Norðurlöndin markaði djúp spor í menntunarmál þjóðarinnar. Rannsóknir hans á menntastofnunum Norðurlandanna var mikill fengur fyrir Íslendinga og varð vinna hans grunnur að lögum sem lögð voru fram á Alþingi og samþykkt árið 1907. Með þessum lögum var gert að skyldu að hvert barn skyldi njóta fræðsluskyldu og um 10 ára aldur skyldi hvert barn vera orðið læst og skrifandi, ef það væri til þess hæft,²¹ en heimilin áttu að annast það. Tekið var fram í lögum þessum að fastur skóli eigi að vera í hverju skólahéraði²² annaðhvort heimagönguskóli eða heimavistarskóli. Forráðamenn barna sem voru á skólaskyldualdri voru síðan skyldaðir að senda börnin í skóla þessa, til þess að þau myndu njóta kennslu á lögskipuðum námstíma, sem skólanefndir hvers héraðs kváðu á um.²³

Þessi lög voru löngu orðin tímabær þar sem þær breytingar á íslensku samfélagi voru orðnar það miklar að ekki var aftur snúið og það sveitasamfélag sem hér hafði verið var að þróast í sömu átt og annarsstaðar í Evrópu. Þéttbýlismyndun var orðin staðreynd, sem ekki var hægt að horfa lengur framhjá. Reyndar hafði þéttbýlismyndun hafist fyrr, en í kringum aldamótin 1900 varð hún mun hraðari en áratugina þar á undan og við því varð að bregðast.

Á þessum tíma, samfara þéttbýlismyndun, virðist sem mikil félagsþörf sé að kvikna í Reykjavík, allskonar félög og samtök tóku að vakna til lífsins.²⁴ Vafalítið hefur

---

²⁰ Vef. „Guðmundur Finnbogason: Lýðmenntun“.

²¹ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1907*, bls. 380.

²² Skilgreining á skólahéraði skv. sveitastjórnarlögum frá 10.nóv. 1905, er sú að hver kaupstaður er skólahérað út af fyrir sig, sömuleiðis hvert það kauptún eða þorp, sem er hreppsfélag út af fyrir sig, ennfremur hver sá hreppur er setur á stofn hjá sér fastan skóla, hvort heldur heimagönguskóla eða heimavistarskóla eða hvortveggja í einu, þannig lagðan, að hann veiti hverju barni í hreppnum sem er á skólaaldri (10-14 ára), að minnstakosti 6 mánaða fræðslu á ári.

²³ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1907*, bls. 384.

²⁴ Hrefna Róbertsdóttir, *Reykjavíkurfélög*, bls. 22.

sjálfstæðisbaráttan átt sinn þátt í því að ýta við almenningi og sýna fram á að Íslendingar ættu ekki og gætu ekki veið eftirbátur annarra á einn né annan máta.

Reykjavík er frekar ung borg miðað við höfuðborgir annarsstaðar í Evrópu. Ekki fór að myndast hér þéttbýli að einhverju marki fyrr en á 18. öld. Þá var gerð tilraun til þess að reka hér ullariðnað sem kallaður hefur verið Innréttlingarnar,²⁵ og upp frá því fór að myndast vísir að þéttbýli. Þetta var um og eftir 1750. Þáverandi Danakonungur gaf jörð undir starfsemina sem hét Vík og studdi þannig við bakið á Skúla Magnússyni fógeta og félögum hans. Þorpið sem myndast fékk síðan kaupstaðaréttindi árið 1786 og var því ekki aftur snúið.

Með stækkun Reykjavíkur vantaði fólk í vinnu, bæði mentað og ómentað. Ungu mennirnir okkar sem fóru utan til náms komu heim með nýjar hugmyndir og báru með sér þekkingu og aðra sýn á þéttbýlissamfélög en áður hafði þekkt hér. Félagsmál hafa vafalaust verið þeim ofarlega í huga, og þeir viljað kynna þessa dásemd fyrir þeim sem heima voru. Einn þeirra, sem mig langar til að nefna, er Friðrik Friðriksson, bóndasonur norðan úr Skagafirði. Hann hafði farið utan til Kaupmannahafnar til náms í læknisfræði en kynnist þar kristilegri starfssemi, KFUM eða Kristileg félag ungra manna, og hreifst svo af því að hann var staðráðinn í því að kynna starfsemina hér heima og stofna samskonar félag. Þegar hann kom heim fór hann í Prestaskólann, sem starfræktur var í Reykjavík, og hóf nám þar.

Friðrik Friðriksson var um margt sérstakur maður. Ungur að árum kynnist hann því að lífið er ekki alltaf eintómt sólskin. Faðir hans dó þegar Friðrik var 10 ára og kynntist hann fátækt og flakki milli vandalausra og upplausn fjölskyldu sinnar. Árið 1880 veiktist móðir hans og lá rúmföst næstu átta árin og er hann þá upp á vandalaus kominn.²⁶ Ungi maðurinn þurfti að hafa fyrir tilveru sinni og sú reynsla sem hann varð fyrir ungur virðist hafa þroskað hann og aukið næmni hans og nýttist það honum vel þegar hann hóf starf með börnum síðar á ævinni. Friðrik bjó yfir mikilli útgeislun og átti hann sérstaklega auðvelt með að laða að sér unga drengi þegar hann hóf starf sitt með þeim. Hann virðist hafa haft allt það sem foringi þurfti að hafa, útgeislun, næmni, skilning á lífi fólks, skipulag, áræðni, ákveðni og síðast en ekki síst góðmennsku sem hann deildi óspart til þeirra sem leituðu til hans.

²⁵ Hrefna Róbertsdóttir, *Wool and Society*, bls. 29. Innréttlingarnar var framtak nokkurra Íslendinga, þeirra á meðal Skúla Magnússonar, til að koma á laggirnar verksmiðjuframleiðslu á Íslandi árið 1752.

²⁶ Friðrik Friðriksson, *Undirbúningsárin* bls. 15-19.

Kaupmannahöfn og fyrstu kynnin af KFUM

Þann 14. september 1893 sigldi Friðrik Friðriksson til Hafnar á vit nýrra ævintýra og frekara náms, en hann hafði setið hér í Latínuskólanum og útskrifast þaðan vorið 1893. Hann settist á skólabeck í Kaupmannahafnarháskóla og innritaði sig í læknisfræði en eftir árið þá breytti hann um og fór í bókmenntir og sat þar í þrjú ár, en lauk ekki námi við skólann. Á þessum tíma varð hann fyrir trúarreynslu sem breytti honum fyrir lífstíð. Hann kynntist starfi KFUM í Kaupmannahöfn, heillaðist af því og þar með var lífsstarf hans ráðið. Hann fór að starfa fyrir félagið í Kaupmannahöfn og varð vinsæll leiðtogi innan hreyfingarinnar þar. Það heillaði hann hvernig hægt var að fá svona marga unga stráka til þess að sitja kyrra, hlýða fyrirmælum og fara eftir reglum glaða og ánægða. Einnig fannst honum gleðilegt að sjá þá alla við leik og störf innan félagsins í sátt og samlyndi. Söngur drengjanna hafði einnig djúp áhrif á Friðrik, honum fannst hann ekki hafa upplifað annað eins, krafturinn og gleðin gagntóku hann. Þarna kynntist hann mönnum sem áttu eftir að hafa mikil áhrif á lífsstarf hans og hélst sú vinátta út allt lífið. Má þar nefna Olfert Ricard sem síðar varð prestur og ritari KFUM í Kaupmannahöfn árin 1896-1908, og árin 1902-1915 var hann framkvæmdarstjóri KFUM í Danmörku.²⁷

Reyndar hafði hvarflað að Friðrik að snúa sér að kaþólskunni en hann hafði heillast af fegurðinni og formfestunni sem honum fannst hann finna þar innan dyra. Hann jafnvel hugði að því að ganga í klaustur. Þegar hann var að velta þessu fyrir sér fór hann á fund paters Jóns Sveinssonar (Nonna) sem hann hafði hitt nokkru áður. Jón Sveinsson ráðlagði hinum unga manni að hætta þessum bollaleggingum að skipta um trú, fara heim og snúa sér að prestskap og hlúa að ungvíðinu.²⁸ Þetta var greinilega það sem Friðrik þurfti, og fór hann því heim og hóf í nám í Prestaskólanum í Reykjavík 1897. En einhvern veginn þá festist kaþólskan við Friðrik og það voru nokkrir menn sem fannst eins og honum væri ekki treystandi að starfa í hinum kristilega anda sem kenndur var við Marteín Lúther innan KFUM. Síðar þegar hann var farinn að starfa í Reykjavík var hann kallaður til Kaupmannahafnar til yfirheyrslu en honum tókst að sannfæra yfirmennina þar að hann væri heill innan

---

²⁷Friðrik Friðriksson, *Undirbúningsárin*, bls. 283. Olfert Ricard var danskur prestur af ættum Hugenotta. Hann varð einn af nánustu vinum Friðriks í Kaupmannahöfn.

²⁸Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“, bls. 263.

KFUM og væri ekki að spá lengur í að gerast kapólskur.²⁹ Tókst honum því að slá á allar sögusagnir þess efnis í eitt skipti fyrir öll.

Þegar Friðrik kom heim til Íslands 1897 varð hann fyrir ákveðnu áfalli. Hér var samfélagið allt öðruvísi en það umhverfi sem hann hafði vanist í Kaupmannahöfn og miklar deilur voru innan kirkjunnar þar sem presta greindi á um trúarstefnur, þ.e. „gömlu guðfræðina“ og „nýju guðfræðina“. Gamla guðfræðin svokallaða var grundvölluð á bókstafstúlkun biblíukenninga og trú á djöfulinn en fylgismenn nýju guðfræðinnar trúðu á hið góða í mannsálinni og að eftir dauðann gætu menn bætt sig.³⁰

Þeir sem töluðu um trúmál á götum úti voru hafðir að háði og spotti. Ekki fór Friðrik sjálfur varhluta af því og var hann kallaður „þessi hálfvitlausí stúdent sem er nýkominn frá Kaupmannahöfn“.³¹ Friðrik hafði vanist allt öðrum anda í Kaupmannahöfn, þar sem fólk kom oft saman á kvöldin til þess að biðja og ræða trúarleg málefni. Hér virðist það ekki hafa verið svo. Þegar hann var með tilburði í þessa átt á fyrstu árunum eftir heimkomuna til Íslands, þá var hann litinn hornauga og honum fannst viðmælendur hreinlega ekki skilja hvað eða hvert hann var að fara. Þetta fannst honum óþægilegt, þannig að hann hafði hægt um sig fyrst um sinn.³²

---

²⁹ Pétur Pétursson, *Saga* 1981, bls. 206.

³⁰ Pétur Pétursson, „*Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík*“ bls. 238.

³¹ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 3.

³² Sama heimild, bls. 5.

Prestaskólinn

Friðrik undi hag sínum hið besta í Prestaskólanum. Hann var mjög ánægður með þá ákvörðun sína að koma heim og setjast hér á skólabekk. En álit hans á trúmálum Íslendinga breyttist samt ekki. Honum fannst samfélag trúaðra ansi snautt og mikil deyfð yfir trúmálum hér í Reykjavík og reyndar á landinu öllu. Fannst að eitthvað þyrfti að gera, til þess að lífga upp á samfélag trúaðra. Hann vildi lifandi trúarlíf en hann áleit að það þyrfti að koma áður en eitthvað væri gert. Ekki væri hægt að byggja nokkuð á því sem væri lífvana, og því þyrfti blása lífi í trúmálin fyrst, og síðan að byggja upp. Ekki voru allir sammála hinum unga guðfræðinema, því eins og hann segir sjálfur þá virðast menn hafa skipst í tvær fylkingar.³³ Kennarar innan skólans, eins og t.d. Jón Helgason, forstöðumaður Prestaskólans og síðar biskup, aðhylltust kenningar nýju guðfræðinnar, þannig að áhrif þeirrar stefnu innan skólans hljóta að hafa verið þónokkur. Einnig boðaði Haraldur Níelsson, síðar kennari við Prestaskólann og prófessor í guðfræði við Háskóla Íslands er hann var stofnaður, breytingar, en hann aðhylltist spíritisma eða andatrú.³⁴ Þessir tveir menn voru virtir og vinsælir kennarar Prestaskólans og höfðu þar af leiðandi mikil áhrif á nemendur sína. Áhrif þeirra héldu áfram eftir að Háskólinn var stofnaður 1911 með sína guðfræðideild.³⁵ Margir litu á Jón Helgason og Harald Níelsson sem andlega leiðtoga sína.³⁶ Síðan voru það þeir sem aðhylltust „gömlu guðfræðina“. Þeir sem það gerðu voru ekki kennarar við skólann þannig að áhrifa þeirra gætti ekki eins meðal nemenda hans.

Friðrik hafði kynnst miklu og góðu félagslífi í Kaupmannahöfn og fannst allt félagslíf hér heima frekar fátæklegt og aamt og vildi ólmur að bæta úr því. Seinni part vetrarins 1898-1899, eða í febrúar 1899, atvikaðist það að Friðrik ásamt fáeinum vinum stofnuðu biblíulestrarhóp. Þeir ákváðu að hittast annan hvern sunnudag. Mjög vel var mætt á þessa fundi og fjölgaði smám saman í hópnum. Spurðist starfsemin eitthvað út þó svo að þetta hafi átt að fara leynt. Friðrik segir sjálfur frá að þetta hafi verið mjög mikilvægt fyrir hann þar sem þetta minnti hann á það sem hann hafði vanist í Kaupmannahöfn. Stóðu þessir fundir fram á vor en var þá sjálfhætt þegar

---

³³ Sama heimild, bls. 7-8.

³⁴ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár, frá landnámstímum til ársloka 1940, bindi II*, bls. 327.

³⁵ Gunnar Karlsson, *Saga Íslands X*, bls. 170-171.

³⁶ Pétur Pétursson, „*Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni*“, bls. 229.

upplestur vegna prófa byrjaði þar sem fundarmenn voru allir skólapiltar, bæði úr Prestaskólanum og Latínuskólanum.³⁷

Meðfram námi stundaði Friðrik kennslu við skóla sem staðsettur var við Suðurgötuna til þess að fjármagana nám sitt í Prestaskólanum, og undi þar hag sínum hið besta. Þar kynntist hann mörgum drengjum sem síðar urðu „dregirnir hans séra Friðriks“, en við þennan skóla virðast einungis hafa verið drengir, engar stúlkur. Friðrik kynntist séra Jóhanni Þorkelssyni dómkirkjupresti fyrrpart vetrar, 1898-1899, en Jóhann bjó í næsta húsi við skólann í Suðurgötunni. Eins og Friðrik segir sjálfur frá þá hafði hann ekki mikið álit á guðsmanninum sem presti eða trúmanni, en við að kynnast honum nánar sem einstaklingi þá breyttist viðhorf hans.³⁸ Friðrik fékk síðan leyfi til þess að koma og hlusta á spurningar hans vegna fermingarundirbúnings. Í eitt skiptið, síðla í mars 1898, eftir að prestur var búinn að hlýða börnunum yfir þá sneri hann sér að Friðrik og spurði hvort hann vildi ekki segja eitthvað við drengina. Þetta kom Friðrik í opna skjöldu en hann stóð upp og fór að segja þeim frá starfi KFUM í Kaupmannahöfn. Endaði hann mál sitt á því að bjóða þeim sem vildu fá að vita meira um þennan félagsskap, að koma og hlusta á hann næsta miðvikudag að Suðurgötu 6. Þangað komu 48 drengir og fræddi Friðrik þá um lífið og starfið í unglingsdeildinni í Kaupmannahöfn og lét einnig í ljós að hann langaði til þess að stofna slíkan félagsskap hér á landi. Eða eins og hann sagði sjálfur frá:

„Þjer verðið þá orðnir unglingspiltar og gæti verið að einhverjir yðar yrðu þátttakendur í þeirri stofnun“. Jeg endaði og þakkaði þeim fyrir komuna, og góða athygli. – Þeir stóðu ekki upp. En einn af drengjunum sagði: „Gætum við ekki byrjað strax? „ Jeg sagði nei, og kvað þá of unga til að byrja á slíkum félagsskap og væri hætt við að hann mundi hrynja um koll. „Við gætum reynt það“ sagði hann aftur. – „Já“, sagði jeg „vjer gætum haft ofurlítinn tilraunaflokk án þess að gefa því fjelagsnafn. Vjer gætum komið saman einu sinni í viku og haft kristilega fundi og sjeð svo hvert áframhald yrði á því“. ³⁹

Þarna er upphafið af því merka starfi sem Friðrik Friðriksson ýtti síðan formlega úr vör 2. janúar 1899. Þarna komu saman ungir drengir, yngri en tíðkaðist úti í Danmörku en þar voru eldri einstaklingar sem mynduðu deildir innan KFUM, eða

³⁷ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 13.

³⁸ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 18.

³⁹ Sama heimild, bls. 19.

ungir menn á aldrinum 17-40 ára. Enda var Friðrik hikandi, en lét samt slag standa. Þó vildi hann ekki gefa félagsskapnum nafn fyrst um sinn og vildi að starfið færi fram í kyrrþey, til að byrja með, en samt ætti þetta ekki að vera leynifélag. Hann ákvað að hafa félagið opið fyrir drengi sem ættu að fermast um vorið og næsta haust á eftir. Þetta er e.t.v. vísbending um hve fátæklegt félagslíf barna hefur verið á þessum árum. Barna fengu þau að koma saman, þó svo að það væri á forsendum Friðriks og trúarinnar og með samþykki foreldra. Mjög var litið upp til prestlærðra manna á þessum árum, og þeim treyst, nánast takmarkalaust. Að fá að vera samvistum við Friðrik, nemanda í Prestaskólanum, eiga eitthvað sameiginlegt með honum, eitthvað sem fullorðna fólkið hafði ekki aðgang að, hlýtur að hafa verið spennandi fyrir strákana. Í upphafi voru þetta einungis drengir sem voru í félaginu, stúlknafélagið var stofnað síðar.

Friðrik segir nokkuð ítarlega frá stofnfundi KFUM í bók sinni⁴⁰ og þar segir hann að það hafi verið eins og drengirnir hafi ekki í fyrstu áttað sig á hvað væri að gerast og að fyrir flestum þeirra hafi þetta verið allt eins og í þoku og tilgangurinn óljós. Sumir misskildu starfseminu og héldu að verið væri að stofna nokkurs konar „her“ sem ætti að vera með uppistand og læti, en Friðrik var fljótur að koma þeim í skilning að svo væri ekki.⁴¹ Þessi kvöldstund var ein af merkustu stundunum í ævi Friðriks þó svo að það hafi ekki komið í ljós fyrr en löngu síðar. Margir héldu að þetta væri bara bóla sem myndi hjaðna og verða að engu fyrr en varði. Engan og allra síst Friðrik sjálfan renndi í grun um framhaldið, hve fljótt þetta vatt upp á sig og stækkaði.

Fyrstu fundirnir voru haldnir í sal sem Friðrik fékk lánaðan fyrir milligöngu Þórhalls Bjarnasonar, forstöðumanns Prestaskólans, og Eiríks Briem dósents við sama skóla. Þessi salur var í Hegningarhúsinu og var kallaður litli borgarsalurinn. Flytja þurfti bekkir og stóla úr skólastofu Friðriks, sem hann var með við Suðurgötu, og lampar hafði hann með sér að heiman. Þegar allt var tilbúið þá var fyrsti fundurinn haldinn þann 8. janúar 1899, og eftir það á hverjum sunnudegi. Síðar fékk Friðrik að vita að fundir þessir, á þessum stað, hafi verið mikið fagnaðarefni fyrir fangana sem voru þarna í afplánun því þeir hefðu haft mikinn unað að hinum kröftuga söng drengjanna sem hljómaði um allt húsið.⁴²

---

⁴⁰ Sama heimild, bls. 46-47

⁴¹ Sama heimild, bls. 46-47.

⁴² Sama heimild, bls. 48.

Þegar stofnun félagsins var orðin staðreynd þá var opnað fyrir alla drengi á aldrinum 14-17 ára. Fjölgaði þá ört í félaginu og bættust við nýir meðlimir á hverjum fundi. Framtakinu var vel tekið í bænum og margir komu til þess að leggja hönd á plóginn og hjálpa við að byggja upp hið unga félag. Friðrik hafði mikil áhrif á börn og unglinga og á fyrsta áratugi 20. aldar voru um 60% allra drengja í Reykjavík virkir í KFUM.⁴³ Það var því einn helsti farvegur félagslífs barna og unglinga í bænum. Karlar og konur komu til þess að gera fundina líflegri, það voru lesnar upp sögur, haldnir fyrirlestrar, og einnig kom fólk og skemmti með söng og hljóðfærslætti.⁴⁴ Allir virtust vilja leggjast á eitt til þess að gera þessa fundi sem ánægjulegasta og eftirminnilegasta og laða sem flesta að, sem virðist hafa tekist.

Reykjavík var eins og óplægður akur fyrir félagsstarfsemi unglinga á fermingaraldrinum. Svo virðist sem fáum hafi dottið í hug að gera eitthvað fyrir unga drengi á þessum aldri, en er þetta ekki einmitt aldurinn þar sem athafnarþráin er hvað mest, hugmyndaflugið mikið og margir ef ekki allir vilja sýna sig og sanna? Þannig að Friðrik virðist hafa verið réttur maður á réttum stað á réttri stund. Hvort hann sá það fyrir að þennan hóp yrði að virkja, þá gerðist þetta eins og fyrir tilviljun að einhverju leyti. Þó svo félagið hafi verið stofnað í nafni trúarinnar þá varð það afar vinsælt þegar í stað. Félagisstofnunin virðist því hafa gengið sjálfkrafa upp. Ekki má framhjá því líta að trúaráhugi fólks á þessum tíma var mikill, þó að fólk ræddi ekki trúmál sín oft saman opinberlega og prestlærðum mönnum var einna mest treyst fyrir uppfræðslu barna í samfélaginu. Þannig hefur verið Friðrik í hag að hann var við nám í Prestaskólanum og honum því betur trúað og treyst fyrir drengjunum því hverjum var betur treystandi en prestum eða prestlærðum til þess að sjá um uppeldi og trúarlega innrætingu barna og unglinga? Þannig var allavega hugsunin á þessum tíma. Lítið var upp til þeirra sem voru prestlærðir og vel menntaðir og þeim var trúarð og treyst. Allt þetta hefur án efa verið Friðrik í hag, og hjálpað til við að efla starfsemina sem hann nú ýtti úr vör. Ef foreldrar hefðu ekki staðið og stutt við starfsemi Friðriks þá hefði þetta aldrei orðið að veruleika og börnin ekki fengið að koma.

Um vorið 1898, eftir stofnun drengjaflokks Friðriks hér á landi, kom framkvæmdarstjóri fyrir KFUM í Kristjáníu, eins og Osló hét á þessum tíma, cand.

---

⁴³ Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur, Bærinn vaknar fyrri hluti*, bls. 162.

⁴⁴ Ólafía Jóhannsdóttir, *Rit I Frá myrkri til ljóss*, bls. 178.

theol Kjeld Stub í heimsókn og hélt fyrirlestra um kristilegu stúdentahreyfinguna og var eitt slíkt félag stofnað hér í kjölfarið.⁴⁵ Hann talaði einnig í „skólapiltaflokki“ Friðriks. Heimsótti hann líka litla drengjafélagið sem Friðrik hafði stofnað, tvisvar sinnum, og kom með kveðju frá KFUM í Kristjaníu og þótti drengjunum mikið til um. Hann talaði um að það gæti verið lærdómsríkt fyrir félagsmálið í Evrópu að sjá hvernig þetta myndi ganga þar sem þetta var frumkvöðlastarf hjá Friðrik að hafa svo unga drengi á reglulegum fundum.⁴⁶ Þetta hafði ekki verið áður reynt í félögunum í Evrópu þar sem starfsemi KFUM var starfrækt að svo ungir drengir væru teknir með. Þetta starf séra Friðriks hér á landi hefur því verið mun merkilegra en menn höfðu haldið eða gert sér grein fyrir, því að starf hans var frumkvöðlastarf á vettvangi KFUM í heiminum. Því var ekki að undra að stjórnendur úti í Evrópu vildu fylgjast náið með sínum manni hér uppi á litla Íslandi, sjá hvernig til myndi takast

Friðrik reyndi að gera ýmislegt fyrir strákana sína annað heldur en að lesa og útskýra það sem stóð í hinni helgu bók og kenna þeim kristilega söngva. Þegar vora tók fór hann að fara með hópinn sinn í göngutúra út fyrir bæinn, með nesti, eitthvað sem var nýjung fyrir þennan aldurshóp. Þeir voru því alls óvanir að fara í ferðir sem þessar. Hann fór með þá í nokkurskonar náttúruskoðun, gekk um með þeim og kenndi að lesa náttúruna. Þessar ferðir urðu afar vinsælar meðal drengjanna og juku á ánægju á starfinu og einnig jók þetta fullvissu Friðriks um að hann væri á réttri leið. Um sumarið datt starfsemin niður og drengirnir fóru hver í sína áttina, margir hverjir í sveit út um allt land, sumir á sjóinn, en þegar haustaði þá var þráðurinn tekinn upp að nýju.

Fleiri mætti nefna á nafn sem gengu á undan öðrum til að efla starf með börnum eins og t.d. Bríet Bjarnhéðinsdóttir. Hún lét til sín taka í samfélaginu, en ekki var algengt á þessum tíma, að konur létu mikið á sér bera. Hristi upp í fólki með kjarki sínum og áræði. Strax sextán ára gömul ritaði hún grein um stöðu kvenna, en sýndi engum fyrr en 13 árum seinna, þegar hún birtist endurbætt í tveimur hlutum, 5. júní og 22. júní 1885 undir heitinu „Nokkur orð um menntun og rjettindi kvenna“ í blaðinu *Fjallkonan* undir dulnefninu *Æsa*, þar sem ekki þótti tilhlýðilegt að konur væru að rita greinar í blöð.

---

⁴⁵ Sjá „Bandalagið. Kristilegt fjelag íslenzkra stúdentana“. *Verði ljós*, júní 1898, bls. 94-95.

⁴⁶ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 23.

Þegar Bríet er ung og enn í heimahúsum þráir hún ekkert heitar en að mennta sig. Þegar hún er rétt rúmlega tvítug þá sest hún á skólabeck og nýtur sinnar fyrstu og einu skólagöngu við kvennaskóla á Laugalandi sem var nýstofnaður. Á Laugalandsskóla er hún veturinn 1880-81, tekur próf með eldri deildinni um vorið og verður efst. Ekki er hún ánægð með uppskeruna af þessu námi, en hún snýr sér að barna og unglingakennslu í Þingeyjarsýslu til ársins 1884.⁴⁷

Haustið 1887 flyst hún til Reykjavíkur, 31 árs gömul og lætur strax til sín taka. Þann 30. desember sama ár hélt hún opinberan fyrirlestur í Góðtemplarahúsinu um hagsmuni og réttindi kvenna, fyrirlesturinn kom stuttu síðar út á prenti. Síðan hélt hún fyrirlestur sem kallaður var „Sveitalífið og Reykjavíkurlífið“, og var hún fyrst allra kvenna til þess að standa upp opinberlega og gera slíkt. Hún hafði að leiðarljósi að gera konum eins hátt undir höfði og hún mögulega gæti.⁴⁸ Milli 1898 og 1903 gaf Bríet út blað sem hét Barnablaðið og ritstýrði hún því sjálf. Segir svo frá í bókinni „*Héðinn, Bríet, Valdimar og Laufey eftir Matthías Viðar Sæmundsson*“ að útgáfan hafi gengið skaðlaust.⁴⁹

Einnig komu fram á sjónarsviðið menn sem höfðu áhuga á íþróttum og líkamlegu atgervi. Þar má fyrstan nefna skoska prentarann James B. Ferguson, sem starfaði hér um árabil og kynnti Íslendingum knattspyrnu. Hann hafði kynnst íþróttinni í heimalandi sínu Skotlandi og heillast af henni. Hóaði hann nokkrum starfsfélögum og unglingum saman til fótboltaæfinga í Reykjavík, og fór þá boltinn að rúlla og hefur hann rúllað síðan. Reyndar var Ferguson mikill fimleikakappi og tók hann einnig upp á því að safna saman nokkrum piltum á aldrinum 12 til 18 ára og hóf að þjálfa þá í fimleikum í leikfimisal barnaskólans. Kallaðist hópurinn Reykjavík Gymnastic Club og voru æfingar piltanna að breskri fyrirmynd. Þó að Ferguson hafi ekki staldrað lengi við á Íslandi markaði hann sín spor í sögu íþróttanna fyrir börn og unglinga.⁵⁰

Varðandi þessi fyrstu ár formlegra íþróttæfinga og ástundunar hér á landi, finnst mér vert að hafa í huga að það voru einungis piltar sem fengu að iðka íþróttir, því að engum stúlkum var boðin þátttaka. Tíðarandinn bauð ekki upp á að þær væru með. Það kom ekki fyrr en nokkrum árum síðar og virðist það hafa komið flatt upp á fólk að stúlkur gætu, yfir höfuð, iðkað íþróttir, en það sem þær fengu að gera fyrstar

⁴⁷ Bríet Héðinsdóttir, *Strá í hreiðrið*, bls. 21.

⁴⁸ Matthías Viðar Sæmundsson, *Héðinn, Bríet, Valdimar og Laufey*, bls. 87-89.

⁴⁹ Sama heimild, bls. 190.

⁵⁰ Sigurður Á. Friðjónsson, *Íþróttir í Reykjavík*, bls. 35-37.

var leikfimi. Þær komu fram í fyrsta skipti opinberlega á öðru landsmóti ungmennafélaganna sem haldið var í Reykjavík árið 1911, eða eins og segir í grein sem Sigurjón Pétursson skrifaði:

„Að vörmu spori komu lðunnar-meyjarnar (leikfimisflokkur U.M.F. lðunnar) aftur inn á leikvanginn, ásamt kennara sínum Birni Jakobssyni, og sýndu þar leikfimi. Var það flestum svo óvanaleg sjón, að undur þótti að horfa á stúlkur fremja leikfimi. Það var líka undirfagurt að horfa á stúlkurnar, ekki af því einu, að þær væru svo fallega vaxnar, heldur og af því, hve allar æfingar fórust þeim snilldarlega úr hendi. Og þetta eiga Rvíkurbúar í fórum sínum, án þess að vita af því.“⁵¹

---

⁵¹ Sigurjón Pétursson, „Íslenzkt íþróttalíf“, *Eimreiðin* 18:3 (1912), bls. 191.

Stúlkurnar

Þegar fram leið á veturinn 1898-1899, þá fór að bera á því að ungar stúlkur á fermingaraldri í bænum höfðu áhuga á því að stofna samskonar félagsskap fyrir sig og gert hafði verið fyrir drengina með KFUM Friðrik virðist hafa verið eitthvað vandræðalegur og feiminn við að gera eitthvað fyrir stúlkurnar og færðist undan bón þeirra. Bar hann ýmsu við og sagðist jafnvel hreinlega ekki kunna að tala við stúlkur. Það hafði þó bara þveröfug áhrif á þær og sóttu þær fast á hann. Tækifærið kom fyrir þær þegar dómskirkjupresturinn, séra Jóhann Þorkelsson, bað Friðrik að taka að sér einn spurningartíma fyrir hann hjá fermingarstúlkum vorsins 1899. Þar þjörmuðu þær nokkuð að Friðriki og virðast hafa orðið nokkuð reiðar eða argar yfir undanbrögðum hans og spurðu jafnvel hvort guðsorð væru bara fyrir karlmenn. Stilltu stúlkurnar þannig Friðriki upp við vegg. Það varð úr að Friðrik tók á sig rögg og stofnaði „Kristilegt stúlknafélag“ þann 29. apríl 1899.⁵² Sér til aðstoðar fékk hann nokkrar vinkonur sínar, til þess að stjórna og skipuleggja fundi fyrir stúlkurnar. Þær voru fröken Ólafía Jóhannsdóttir, fröken Sólveig Thorgrímsen og Þorbjörg Sveinsdóttir, föðursystir Ólafíu. Voru fundir stúlknafélagsins mjög vel sóttir, alveg eins og hjá drengjunum, og urðu meðlimir alltaf fleiri og fleiri og starfið fór að vinda upp á sig eins og hjá drengjunum.⁵³ Ekki talar Friðrik mikið meira um stúlknafélagið í endurminningum sínum, því að hann minnst á það einungis í sambandi við sameiginlega fundi stjórna félaganna.

Í afmælisriti KFUK vegna fimmtíu ára afmælis félagsins árið 1949 var grein eftir séra Friðrik, þar sem hann ræðir stofnun hins „Kristilega stúlknafélags“. Þar sagði hann meðal annars svo frá: „Fundarsókn var ágæt, og mikið af kærleika til málefnisins og innri áhuga. Mér fór að þykja vænt um þessa „deild“ þótt hún að ýmsu leyti væri alltaf olnbogabarn. Það var auðvitað mér að kenna og feimni minni við stúlkurnar.“⁵⁴

Síðar í sömu grein lýsir séra Friðrik því þegar stjórn KFUM sat á fundi og ræddi örlög Melstedshúss. Þetta hús hafði Friðrik keypt undir félagsstarfsseminu árið 1901, þar sem félögin voru búin að vera á hrakhólum með húsnæði. Ekki voru allir jafnánægðir með þessa ákvörðun Friðriks og fékk hann bággt fyrir. Starfsemin var

⁵² K.F.U.K. 50 ára, bls. 2.

⁵³ Sigurjón Pétursson, „Íslenzk íþróttalíf“, *Eimreiðin* 18:3 (1912), bls. 191

⁵⁴ K.F.U.K. 50 ára, bls. 3.

heldur ekki lengi í húsinu því árið 1906 var það selt.⁵⁵ Árið eftir 1907, er lóðin að Amtmannsstíg 2b keypt og bygging félagsheimilis hafin og húsið síðan vígt 28. mars 1908. Þar með var starfssemi félaganna komin undir eitt þak.⁵⁶

Í júní lok árið 1906 situr stjórn KFUM á fundi og ræðir örlög Melstedshússins, en það hafði verið nokkuð þungur fjárhagslegur baggi á rekstri félagsins. Þar var rætt um að selja húsið en það var málefni sem Friðrik var mikið á móti. Á miðjum KFUM fundi stóð hann upp til þess að skreppa á fund hjá KFUK eins og hann hafði lofað að gera. Hann sagði svo sjálfur frá að honum hafi verið mjög þungt í skapi og á leiðinni hafi hann talað við Guð sinn um málið. Honum fannst hann fá kraft og þor á fundi kvennanna til þess að mæta því sem verða vildi á fundi þeim sem hann þurfti að ganga til aftur. Til þess að gera langa sögu stutta þá var hætt við að selja húsið og var Friðrik öruggur á því að bænin sem farin var með á kvennafundinum og hinn mikli bænahiti sem hann fann fyrir þar hafi verið það sem þurfti.

Mér varð þá ljóst, hve góðan bakhjarl ég átti í K.F.U.K. Ég fann þá og síðar, að það hafði ekki verið út í bláinn, er Guð leiddi mig til þess nauðugan að stofna „Stúlknafélagið“. Upp frá því varð mér reglulega hlýtt til þessara greinar á málefnum, þótt alltaf hafi ég verið of sljór til þess að láta þær njóta þess.⁵⁷

En síðar sama ár var húsið selt en félögin fengu afnot af því þar til þau gátu flutt starfsemi sína að Amtmannsstíg 1908.

Ekki var stofnun félags fyrir stúlkurnar síður mikilvægar fyrir þær, en það sem gert var fyrir drengina. Þó svo að á þessum tíma hafi stúlkur ekki verið mikið áberandi í opinberri umræðu þá voru þær ekki síður til en drengirnir og þær höfðu sína athafnaþrá nákvæmlega eins og þeir. Þær vildu vera með, þær vildu vera metnar að verðleikum ekki síður en strákarnir. Það þótti ekki til siðs að stúlkur væru að ærslast með strákum, eða hlaupa um með þeim.

Konurnar sem Friðrik valdi til þess að sjá um stúlkna starfið í KFUK voru vel menntaðar konur, konur sem héldu uppi baráttu fyrir réttindum kvenna á þessum tímum. Þær, að öðrum ólöstuðum, vildu veg ungra kvenna sem mestan. Það virðist ekki hafa verið auðvelt á þessum tíma að hvetja ungar konur til mennta, í því

⁵⁵ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 194-283.

⁵⁶ Vef. „Ártöl í starfi KFUM og KFUK fyrstu 100 árin“. <http://www.kfum.is/1999/12/>. Tekið af vef 12.01.

2014

⁵⁷ *K.F.U.K. 50 ára*, bls. 6.

karlaveldi sem þá ríkti. Konur áttu hreinlega að vera inni á heimilunum og ala upp börnin og sinna heimilisstörfum. Konurnar þrjár voru ekki sama sinnis og tóku því fagnandi beiðni Friðriks um að leiða stúlkurnar í hinu nýja félagi. Þar fóru þær út á óplægðan akur, þær voru komnar í ný hlutverk sem ekki höfðu verið reynd áður.

Fleiri konur komu til starfa hjá félaginu en þær sem fyrstar voru stöldruðu ekki lengi við. Einnig var það svo að þær sem ungar komu inn í félagið urðu síðar að máttarstólpum félagsins alveg eins og þeir menn sem komu til starfa hjá strákunum. Ein þeirra sem kom til starfa árið 1910, Ingibjörg Ólafsson, kom frá Danmörku en þar hafði hún starfað fyrir félögin um nokkurn tíma og hafði hún reyndar verið framkvæmdastjóri KFUK í Danmörku.⁵⁸ Varð hún ein af fyrstu framkvæmdarstjórum kvennafélagsins hér á landi. Reyndar starfaði hún hér skemur en vænst var, eða einungis tvö ár en hún virðist hafa sett mjög mikið mark á félagið með störfum sínum. Hún kom ýmsu til leiðar, hún sá til þess að samþykkt voru til lög fyrir félagið, með hliðsjón af lögum sem alheimssambandið og hin Norðurlöndin störfuðu eftir, hún sá einnig til þess að félagið gekk í alheimssamband KFUK árið 1911.

Vegna starfa sinna hjá KFUK varð Ingibjörg þekkt kona á götum bæjarins og segir síðar sjálf frá að hún hafi orðið vör við að litlar stúlkur innan við fermingaraldur og sumar á fermingaraldri hafi verið farnar að heilsa henni þegar hún var á gangi, og sumar jafnvel fylgt henni nokkurn spöl:

sumar voru of feimnar til þess að tala við mig, en aðrar voru aftur á móti skrafhreifnar. Ég fann á mér, að þær vonuðust eftir að ég gerði eitthvað fyrir þær. Eftir að hafa ráðfært mig við stjórn félagsins auglýsti ég á K.F.U.K. fundi, að í ráði væri að stofna deild fyrir ungmeyjar á aldrinum 10-15 ára.⁵⁹

Þetta frumkvöðlastarf Ingibjargar heppnaðist fullkomlega og þegar hún fór af landi brott árið 1912 voru 206 meðlimir í yngri deild félagsins. Svona ungar stúlkur höfðu ekki áður verið teknar inn í félög í Evrópu og var þetta nýjung, eins og hjá strákunum. Einnig kom Ingibjörg að stofnun félags fyrir ungar konur í Hafnarfirði og þurfti hún að ganga á milli Reykjavíkur og Hafnarfjarðar til þess að halda uppi fundum

---

⁵⁸ Bj. J., „Ingibjörg Ólafsson“, bls. 50-55.

⁵⁹ K.F.U.K. 50 ára, bls. 13.

þar, en henni fannst það vera þess virði þar sem hún bar þá von í brjósti að þetta yrði til þess að starfsemin myndi breiðast út um allt land.⁶⁰

Fleiri góða konur komu að stofnun og starfssemi KFUK og unnu þar mikið og fórnfúst starf. Þær virðast hafa verið óhræddar við að feta nýjar leiðir og vera frumkvöðlar. Þessar konur unnu allt þetta starf í sjálfboðaliðavinnu og gerðu vel, svo eftir var tekið. Og eins og sést á þessu öllu þá voru stúlkurnar ekki síður félagsþyrstar en strákarnir, þær voru ekki síður fullar af eldmóð en þeir. Síðan þá vatt þetta starf upp á sig hjá þeim ekki síður en strákunum. Áherslurnar á störfum innan félagana varð kynbundin eins og tíðarandinn bauð upp á. Langar mig að nefna eitt sem haldist hefur óslitið frá árinu 1909 og allt fram á þetta ár, 2014, en það er hinn árlegi jólabasar sem félagið heldur. Þar er og hefur alltaf verið seld vara sem saumuð og þrjúnuð hefur verið á handavinnufundum félagsins yfir vetrartímann og nú hin síðari ár hefur bæst við heimabakstur kvennanna. Allt frá fyrstu stundu hafa þessir basarar verið mjög vinsælir hér í Reykjavík og öll sú handavinna sem í boði er hefur alltaf selst upp og færri hafa komist að en vilja til þess að kaupa vöruna sem í boði er. Þarna lærðu margar stúlkurnar handavinnu og fleira sem tengdist hússtjórn og heimilisstörfum. Áherslurnar voru því aðrar hjá þeim en strákunum, enda var munur á milli hlutverka kynjanna meiri á þessum árum en síðar varð. Greinilegt að litið var svo á að verið væri að undirbúa stúlkurnar undir lífið í hjónabandi og gera þær að góðum og gildum húsmæðrum. Hugmyndir um aukið jafnrétti kynjanna voru þó komnar fram á þessum tíma, því árið 1911, sama ár og Háskóli Íslands var stofnaður, voru samþykkt lög frá Alþingi um rétt kvenna til embættisnáms, námsstyrks og embætta. Fyrsta grein lagana hljóðar svo: „Konur eiga sama rétt eins og karlar til að njóta kennslu og ljúka fullnaðarprófi í öllum menntastofnunum landsins.“⁶¹

---

⁶⁰ Sama heimild, bls. 14-16.

⁶¹ *Lagasafn, íslensk lög 1. Október 1973 I.* bls. 128.

Útbreiðsla um landið

Fréttir af stofnun KFUM og K. virðist hafa farið um landið, strax um veturinn 1898-1899, og Friðrik fór að fá bréf frá drengjum víðsvegar að um landið. Eitt slíkt fékk hann frá ungum dreng í Stykkishólmi, Sigurbirni Ármannssyni af nafni.⁶² Friðrik og drengurinn skrifuðust á um einhvern tíma og varð það úr að Friðrik fór vestur til Stykkishólms og hélt hann margar samkomur fyrir drengi og fullorðna. Ekki talaði hann sérstaklega um að stofnuð hafi verið deild KFUM í Stykkishólmi enda kom til stofnunar deildarinnar síðar. Ekki minnst Friðrik á í endurminningum sínum að hann hafi fengið bréf frá stúlkum með beiðni um að stofna félög fyrir þær, þannig að ekkert er vitað um hvort þær hafi skrifað honum eður ei og ekkert er um það að finna í bréfasafni því sem hann lét eftir sig.

Hafnarfjörður var einnig inni í myndinni og var Friðrik beðinn um að koma þangað, halda fundi, og koma á legg félagi fyrir fermingardrengi þar. Friðrik lagði á sig að ganga fram og til baka til Hafnarfjarðar tvisvar í viku til þess eins að halda fundi og halda utan um starfið. Eins og annarsstaðar þar sem starfssemi þessi skaut rótum þá hópuðust drengir að og tóku þátt. Starf stúlnanna kom síðar í Hafnarfirði og sá sú mæta kona Ingibjörg Ólafsson, eins og áður sagði, eftir að hún kom hingað til starfa 1910.

Vorið 1912 keypti Friðrik dálftinn hvamm í Hafnarfjarðarhrauni. Ungmennafélag Hafnarfjarðar hafði haft aðstöðu þar. Fyrir framan hvamminn var sléttur melur og þar ruddu hafnfirsku strákarnir lítinn knattspyrnuvöll og fóru að æfa knattspyrnu. Með þessum kaupum vildi Friðrik efla félagsandann í Hafnarfirði meðal drengjanna.⁶³

Vorið 1905 ferðaðist Friðrik til Austurlands. Var það að beiðni norsks sjómannafélags til þess að halda samkomur fyrir norska sjómenn⁶⁴. Fór hann víða um landshlutann og þó svo að förin hafi verið að beiðni sjómanna þá nýtti Friðrik tækifærið hélt barnasamkomur milli þess sem hann sinnti hinum norsku sjómönnum. Varð þessi heimsókn síðar kveikjan að stofnun deilda KFUM fyrir austan.

---

⁶² Friðriksstofa. Bréf frá Sigurbirni Ármannssyni, Stykkishólmi, til Friðriks Friðrikssonar, dagsett 20. apríl 1899.

⁶³ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin II*, bls. 115.

⁶⁴ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 249.

Hvernig var umhverfið sem starfað var í?

Eins og áður segir virðist ekki hafa verið einhugur né samstaða innan kirkjunnar þegar Friðrik kom heim frá Kaupmannahöfn 1897. Prestar hennar virðast hafa skipst í tvær fylkingar, eða annars vegar þá sem vildu halda í gamlar hefðir og hins vegar þá sem vildu breytingar eða frjálslynda guðfræði. Frjálslynda guðfræðin vildi laga kristindóminn að vísindahyggju samtímans. Helvíti átti ekki lengur upp á pallborðið hjá kennimönnum kirkjunnar og var því ýtt til hliðar og áherslan lögð á kærleiksríkan Guð. Frjálslynda guðfræðin vildi virða trúfrelsi og leggja áherslu á samviskufrelsi mannsins gagnvart kenningum kirkjunnar, en um aldamótin 1900 sveif mikill frelsisandi yfir vötum hér á Íslandi.⁶⁵ Einnig féll hún vel að hinni nýju lífssýn sem landinn var að temja sér, allt var reynt til þess að losna úr viðjum fortíðar og þess sem gamalt var. Vísindaheimspeki á borð við pósitífismann var það sem koma skyldi, það ætti að samræma vísindi og kristindóm með sagnfræðilegum aðferðum og rannsaka Biblíuna með þessum aðferðum. Öllu öðru átti að hafna, breyta algjörlega um stefnur og áherslur innan kirkjunnar og guðfræðinnar.⁶⁶

Friðrik virðist hafa verið fylgjandi því að halda í gamlar hefðir þó svo að trúaráherslur hans hafi ekki verið í beinu framhaldi af þeirri íhaldssömu trúarstefnu sem nýguðfræðinni var beint gegn. Enda segir Friðrik í ævisögu sinni að þegar hann komi hingað heim hafi hann orðið fyrir áfalli vegna hins mikla tómarúms sem honum finnst hann skynja í trúmálum þjóðarinnar og virðist sem mikið af kröftum þjóðarinnar hafi nánast allir farið í sjálfsstæðisstjórn málin en allt annað látið víkja til hliðar, þar með deilur innan kirkjunnar.⁶⁷ Greinilegt að ekkert mátti sundra þjóðinni á ferð hennar inn í sjálfstæði. Það var landsfeðrunum afar mikilvægt að allir stæðu saman sem einn maður, annað virtist ekki skipta máli. Jafnvel gæti hafa verið hugsað að þetta yrði bara afgreitt síðar, þetta gæti jafnvel jafnað sig þegar sjálfstæðismálið yrði komið í höfn.

Sú spennan sem myndaðist í þjóðkirkjunni hlýtur að hafa haft áhrif á landinu öllu. Þegar kirkjan deilir þá er eins og skrattinn verði laus, menn skiptast í fylkingar. Við lestur bókar Friðriks Friðrikssonar, *Starfsárin I. og II.*, þá sést að hann forðast eins og heitan eldinn að tala um deilur sem settu mark sitt á safnaðarstarfið í

⁶⁵ Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“, bls. 228.

⁶⁶ Gunnar Karlsson, *Saga Íslands X*, bls. 170-171.

⁶⁷ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 5-8.

Reykjavík, og einnig varðandi stofnun og skipan í stjórn KFUM. Hann skrifaði einungis um það sem var gott og fallett eða um alla þá einstaklinga sem voru honum góðir og innan handar. Samt varð hann að taka afstöðu með og á móti eins og aðrir. Af þessum sökum fékk hann menn upp á móti sér og hann forðaðist jafnvel að taka menn í stjórn félagsins sem voru honum ekki sammála. Dæmi um það er Sigurbjörn Ástvaldur Gíslason.⁶⁸ Friðrik og Sigurbjörn deildu mikið um trúarstefnur og er talið líklegt að fréttirnar um samneyti Friðriks við kaþólikka í Reykjavík hafi komið frá Sigurbirni, til yfirstjórnarinnar úti í Danmörku, en vegna þessa þá var Friðrik kallaður út til Danmerkur og var yfirheyrður þar varðandi afstöðu hans til kirkjunnar. Síðar segir Sigurbjörn sjálfur frá því að hann hafi einnig verið rægður annaðhvort af Friðrik sjálfum eða vinum hans, sem hafi viljað launa honum lambið gráa, því hann hafi fundið fyrir kulda í sinn garð eftir það frá yfirmönnum í Danmörku.⁶⁹

Þegar Friðrik var kallaður út til yfirheyrslu vegna trúarskoðana sinna er ekki ólíklegt að vinur hans og samherji, Olfert Ricard hafi varið vin sinn og það haft þau áhrif að Friðrik er tekinn í sátt og honum trúað. Einnig vildi hann koma Friðrik í sátt við leiðtoga danska heimatrúboðins.⁷⁰ Friðrik og Sigurbjörn voru ekki bara skólafélagar úr Prestaskólanum heldur voru þeir einnig frændur⁷¹ og luku guðfræðiprófi á sama tíma eða 16. júní 1900.⁷² Sigurbjörn var einn af stofnfélögum KFUM hér á landi en samt minnst Friðrik lítið á hann. Sigurbjörn fer út eftir útskrift til þess að kynnast kirkjulegu starfi á Norðurlöndunum, og var erlendis í eina 14 mánuði. Þar kynntist hann frjálsri safnaðarstarfssemi, sótti fundi og varð virkur félagi eða þátttakandi í hinu danska heimatrúboði og virðist hafa hrifist af guðfræði þess. Þess ber að geta að danska heimatrúboðið var ekki vinsælt meðal íslenskra menntamanna á þessum tíma og var þeim sérstaklega í nöp við það. Líklega hefur það átt sinn þátt í því að greiða veg frjálslyndu guðfræðinnar sem margir tóku fegins hendi hér á landi.⁷³

Ekki voru það allir sem tóku frjálslyndu guðfræðinni opnum örmum því að prestarnir við Dómkirkjuna í Reykjavík, þeir Jóhann Þorkelsson, góðvinur séra Friðriks, og Bjarni Jónsson voru fylgjandi hinum gamla sið sem og séra Friðrik

⁶⁸ Sigurbjörn Á. Gíslason (1876-1969), var prestur og einn aðaltalsmaður hins danska heimatrúboðs hér á landi, en því kynntist hann er hann fór utan eftir nám hér í Prestaskólanum um aldamótin 1900, Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“, bls. 260-261.

⁶⁹ Pétur Pétursson, „Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík fyrstu áratugi 20. aldar, bls. 207.

⁷⁰ Sama heimild, bls. 206.

⁷¹ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 31.

⁷² *Guðfræðingatal 1847-2002*, bls. 340.

⁷³ Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“, bls. 228.

Friðriksson framkvæmdarstjóri KFUM. Afstaða þessara manna getur ekki hafa farið framhjá mörgum og spennan hlýtur að hafa verið mikil í Reykjavík á þessum tíma og safnaðarlífið getur ekki annað en hafa liðið fyrir þessi átök kirkjunnar manna.⁷⁴

Ekki var einungis um deilur innan kirkjunnar að ræða þegar Friðrik kemur hingað heim, heldur var sjálfstæðisbarátta Íslendinga á fullu, eins og áður segir. Friðrik virðist hafa komið heim á réttum tíma, hann hefur greinilega verið næmur á að eitthvað varð að gera og hann vildi vera trúr köllun sinni og boða guðsorð. Hann virðist hafa haft löngun og vilja til að sameina unga fólkið eða ungu mennina í landinu, aga þá til, kenna þeim góða siði og þá gerir hann það á þann eina hátt sem hann kunni og áleit bestan, í gegnum trúna.

Þetta voru spennandi tímar og mikil gróska einkenndi samfélagið hvert sem litið var. Einstaklingar voru að vakna, og doði sem virðist hafa einkennt landann, að hverfa eða allavega minnka. Þjóðin var að kasta af sér fjötrum sem hún hafði verið bundin í í margar aldir. Sveitasamfélagið var að byrja að riðlast og samfélagið að líta til framtíðar. Var ekki líka löngun að vakna hjá fólkinu til þess að mennta sig, losna úr viðjum vistarbandsins,⁷⁵ verða eigin herrar? Var Friðrik bara ekki réttur maður á réttum stað þarna í kringum aldamótin 1900? Hann kynnti breytingar og hugmyndir sem ekki höfðu áður þekkt hér á landi, sem gengu út á að búa til samfélag í þéttbýli, sem yrði vænlegt fyrir komandi kynslóðir. Margir af „drengrunum hans Friðriks“ urðu síðar máttarsólpar þjóðfélagsins, t.d. bæjarstjóri Reykjavíkur, kaupmenn, biskupar og fleira. Hann var ekki endilega að ala upp einhverja embættismenn, því starfið gekk út á að aga ungu mennina og kenna þeim góða siði, kenna þeim að fara eftir reglum þjóðfélagsins sem nýttust í hverju sem þeir tóku sér fyrir hendur.

Ekki var Friðrik einn að verki í því að hlúa að unga fólkinu. Á þessum tíma var mikil félagsþörf að kvikna í Reykjavík og víða um land, allskonar félög og samtök tóku að vakna til lífsins.

---

⁷⁴ Sama heimild, bls. 229.

⁷⁵ Vistarbandið var að mestu afnumið árið 1894; sjá Guðmundur Jónsson, *Vinnuhjú á 19. öld*, bls. 70-77.

Um KFUK og KFUM

Upphaf félagasamtakanna KFUM má rekja til samtaka sem stofnuð voru í London árið 1844, YMCA,⁷⁶ til að stuðla að kristilegu starfi meðal ungs fólks. Þessi samtök urðu síðan fyrirmynd annarra samtaka sem stofnuð voru víða um heiminn.

Árið 1855 komu KFUM (eða YMCA) leiðtogar nokkurra landa saman í París og stofnuðu heimssamband KFUM (YMCA) og samþykktu fundinn í París sem grundvöll fyrir skipulagða starfsemi hreyfingarinnar. Grundvallarsetning heimssambandsins sem samþykkt var í París 1855 hljóðar svo:

Kristileg félög ungra manna leitast við að safna saman ungum mönnum, sem viðurkenna Jesú Krist sem Guð sinn og frelsara, samkvæmt heilagri ritningu, og vilja vera lærisveinar hans í trú og lífverni og starfa í sameiningu að útbreiðslu ríkis hans meðal ungra manna.⁷⁷

Starfssemi YMCA breiddist út til allra heimsálfa, þróaði fyrirmynd af félagasamtökum og bjó til nýja þætti sem féllu að áhugamálum, eins og athafnasemi fyrir æskuna, fræðslu fyrir líkamlega hreyfingu, matsal fyrir félagsmenn og margt fleira. Með nýjar áskoranir í huga varð YMCA að breyta lítillega ætlunar verki sínu til þess að fella það að mismunandi samfélögum í heiminum.⁷⁸

Lykilþáttur í þessari áherslubreytingu tengdist viðhorfum manna til guðsríkis, sem breyttist frá því að vera himnesk borg Guðs (e. transcendent City of God) í alltumlykjandi sköpun Guðs (e. immanent God's Creation).⁷⁹

Í ágúst árið 1902 var séra Friðrik Friðriksson sendur á alþjóðafund samtakanna í Kristjaníu (Oslo), sem fulltrúi Íslands, í fyrsta skipti.⁸⁰ Þarna tengdist KFUM á Íslandi alþjóðasamtökunum og hafa starfað í þeirra anda síðan. KFUM tengdist alþjóðasamtökunum ekki fyrr en 1911 og var það fyrir tilstillan Ingibjargar Ólafsson sem kom hingað til starfa 1910-1911, en hún hafði starfað fyrir félögin í nokkurn tíma í Danmörku og hvarf til starfa þangað á ný eftir veru sína hér.⁸¹

---

⁷⁶ Young Men's Christian Association – Kristilegt félag ungra manna

⁷⁷ Vef. „Lög um KFUM og KFUK á Íslandi“.

⁷⁸ Martti Muukkonen, *Ecumenism of the Laity*, bls. iii.

⁷⁹ Sama heimild, bls. iii.

⁸⁰ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin I*, bls. 218-223.

⁸¹ *K.F.U.K. 50 ára*, bls. 13.

Nýir tímar um aldamótin 1900

Á þessum tíma var hugsun um gildi íþróttaiðkunar barna, að færast í það horf sem þekktist nú. Íþróttir tengdu saman skemmtun og þjálfun unglinga í að fara eftir reglum og hlýða. Hreyfingin væri góð, allir hefðu gott af því að vera með í hópastarfi, og þetta myndi jafnvel styrkja félagsandann.

Þó svo að séra Friðrik hafi lyft grettistaki varðandi barnastarf innan kirkjunnar, og þá einkum með starfi í KFUM og K, þá voru fleiri sem voru farnir að huga að unga fólkinu og vildu taka þátt í því að efla það.

Þann 16. febrúar 1899 var stofnað í vesturbæ Reykjavíkur knattspyrnufélag fyrir unga drengi, sem hlaut nafnið Knattspyrnufélag Reykjavíkur, KR, og er það elsta félag sinnar tegundar hér á landi.⁸² Ekki var aðstaða til iðkunnar á íþróttinni upp á marga fiska, en aðstaðan sem þessir ungu menn fengu var vestur á Melum á Grímsstaðaholtinu. Til þess að geta byrjað að sparka þá þurfti að ryðja völlinn því að hann var fullur af grjóti og var allt þetta unnið í sjálfboðavinnu. Ekki var starfssemi félagsins beysin fyrstu árin, engin stjórn var í því og lítið sem ekkert skipulag, en eldhugur ungu manna var slíkur að félagið lifði af.⁸³

Fyrst um sinn var þetta eina félag sinnar tegundar hér á landi en árið 1908 þá bættust tvö önnur félög við, en það voru Víkingur og Fram. Valur kom nokkrum árum síðar eða 1911. Þessi félög lögðu megináherslu á knattspyrnu, en annað félag hafði verið stofnað árið 1907 sem fékk nafnið Íþróttafélag Reykjavíkur, ÍR.

Árið 1903 kom út bókin, *Lýðmenntun*, eftir Guðmund Finnbogason og segir svo í kafla sem ber heitið Leikfimi og íþróttir:

Vér höfum oft tekið það fram, að markmið uppeldisins, sönn mentun, er fólgin í aleflingu sálar og líkama. Uppeldi líkamans á að gjöra hann hraustan, sterkan, fíman og fagran, svo að hann verði sem fullkomnast verkfæri sálarinnar.⁸⁴

Guðmundi Finnbogasyni hafði verið veittur tveggja ára styrkur af Alþingi árið 1901, eins og áður sagði, til þess að kynna sér uppeldis- og mentamál erlendis, og dvaldi hann hálf tveimur árum á Norðurlöndunum og kynnti sér mentastofnanir þar. *Lýðmentun* var afrakstur þeirrar ferðar. Voru lög um skólaskyldu sem sett voru árið

⁸² KR 110 1899-2009, 110 ára afmælisrit, bls.10

⁸³ Vef. „Saga Knattspyrnufélags Reykjavíkur“

⁸⁴ Guðmundur Finnbogason, *Lýðmentun*, bls. 97

1907, byggð á þessum rannsóknum hans. Á þessu sést að farið var að huga að því að íþróttir efldu mannsandann.

Íþróttafélögin

ÍR er annað félagið sem stofnað var um fimleika, og einnig beitti félagið sér fyrir æfingum á frjálsum íþróttum. Æfingar á fimleikum fóru í fyrstu fram á Landakotstúninu. Félagið var í upphafi ekki að tvínóna við hlutina heldur hélt það hlutaveltu stuttu eftir að það var stofnað, og fyrir ágóðann af henni voru keypt áhöld til þess að stunda þær íþróttir sem félagið lagið áherslu á í byrjun. Til gamans má geta þess að ÍR átti eitt íþróttafélaga fulltrúa í fyrstu ólympíusveit Íslendinga. Það voru glímumennirnir Hallgrímur Benediktsson og Sigurjón Pétursson. Þeir sýndu íslenska glímu á leikunum í Lundúnum árið 1908. Sigurjón keppti að auki í grísk-rómverskri glímu og varð fjórði.⁸⁵

Knattspyrnufélagið Fram var stofnað árið 1908, nánar tiltekið 1. maí, í miðbæ Reykjavíkur. Stofnendur voru nokkrir piltar á fermingaráldri eða þar um bil, sem bjuggu á svæðinu umhverfis Tjarnargötu. Einn í hópnum, Pétur J.H. Magnússon⁸⁶, hafði fest kaup á knetti og var hann óspart notaður þá um sumarið. Fyrsta tæpa árið var knattspyrnufélag þetta afar óformlegur félagsskapur. Engin stjórn var skipuð, engin lög samin og félagið hafði ekki einu sinni fengið nafn. Það er ekki fyrr en í mars 1909 sem félagið samþykkti lög, kaus sér stjórn og ákvað nafn á hið unga félag, þannig að strangt til tekið mætti segja að stofnár félagsins sé 1909 en ekki 1908.⁸⁷

Knattspyrnufélagið Víkingur var stofnað 21. apríl 1908 og á stofnfund mættu 32 piltar. Aðalhvatamenn og í fyrstu stjórn félagsins voru Axel Andrésen formaður, þá 12 ára gamall, Emil Thoroddsen ritari (9 ára) og Davíð Jóhannesson, gjaldkeri (11 ára). Aðrir stofnendur voru Páll Andrésen (8 ára) og Þórður Albertsson (9 ára). Upphaflegt markmið með stofnun Víkings var ánægjan að spila knattspyrnu og að fjármagna kaup á fótbolta.⁸⁸

Margir Framarar hafa haldið því fram að stofndagur Knattspyrnufélagsins Víkings standist ekki þar sem uppistaðan í liði Víkings hafi verið strákpollar sem fengu ekki að vera með sökum aldurs hjá Fram. Þeir vilja meina að félagið hafi verið

⁸⁵ Ágúst Ásgeirsson, *Saga ÍR í 100 ár*, bls. 11-12.

⁸⁶ Fyrsti formaður Fram, síðar heiðursfélagi 1943. Skoraði einnig fyrsta mark í sögu Íslandsmótsins í knattspyrnu; sjá Stefán Pálsson, *Frambókin*, bls. 19.

⁸⁷ Stefán Pálsson, *Frambókin*, bls. 13

⁸⁸ Vef. „Knattspyrnufélagð Víkingur“.

stofnað mun seinna. Ekki er þetta vitað með vissu þannig að dagsetningar hafa verið látnar halda sér.⁸⁹

Knattspyrnufélagið Valur var stofnað hinn 11. maí árið 1911; stofnendur voru sex piltar úr KFUM sem allir höfðu starfað innan unglíngadeildar KFUM í Reykjavík undir forystu séra Friðriks Friðrikssonar. Í öndverðu hlaut félagið nafnið Knattspyrnufélag KFUM en því var breytt í Val þegar árið 1911.

Eftir því sem séra Friðrik sagði sjálfur frá var þetta þannig að nokkrir piltar komu til hans og báðu um leyfi til þess að fá að stofna knattspyrnuflokk á grundvelli KFUM. Gaf Friðrik það góðfúslega svo framalega að allt færi „siðsamlega fram“.⁹⁰ Friðrik lýsti þekkingu sinni á þessari íþrótt skemmtilega í endurminningum sínum:

Jeg hafði aldrei haft aðra hugmynd um knattspyrnu, en að það væru hlaup á eftir knetti eða bolta, sem sparkað væri í, svo að hann kæmist sem lengst, og hlypu menn svo hver í kapp við annan að ná knettinum. Jeg þóttist sjá að þetta væri holl og góð hreyfing úti í vor- og sumarloftinu. Að þetta væri reglubundin íþrótt datt mér ekki í hug.⁹¹

Þó svo að Friðrik skildi ekki mikið í leiknum í upphafi þá hreifst hann að honum og útvegaði sér enskar bækur til þess að lesa og læra um leikinn. Honum fannst þessi leikur hafa mikla uppeldislega þýðingu og sá þarna tækifæri til þess að aga strákana, kenna þeim að fara eftir reglum og hlýða. Þarna væri hægt að kenna drengjunum að vinna í hóp, þeir væru saman í liði og yrðu að vinna saman til þess að leikurinn gengi upp.

Leikaðstaða Vals á vordögum félagsins var ekki merkileg. Þeir höfðu fundið sér stað suður á Melum, á Grímsstaðarholti, á óruddu svæði, frekar ófullkomnu. Friðrik sá fljótlega að svona myndi það ekki ganga og fór á fund Páls Einarssonar borgarstjóra og sótti um leyfi til þess að ryðja svæði fyrir hópinn. Þessari beiðni var vel tekið og leyfið fúslega veitt. Upphófst þá mikil vinna í Valshópnum að ryðja svæði en allt var gert með handafli og í sjálfboðavinnu. Mætt var á hverju kvöldi og unnið í ákveðinn tíma en á laugardögum var unnið fram á nótt.⁹²

⁸⁹ Stefán Pálsson: *Frambókin*, bls. 17.

⁹⁰ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin II*, bls. 100.

⁹¹ Sama heimild, bls. 100.

⁹² Sama heimild, bls. 103-104.

Þegar hér var komið sögu hafði Friðrik stofnað annað fótboltafélag innan KFUM og hét það „Hvatur“. Félagar í þessum hóp komu og lögðu sitt af mörkum til þess að ryðja svæðið þar sem fótboltavöllurinn átti að standa. Einnig komu eldri félagar úr KFUM og lögðu sitt á plóginn til þess að létta til með þeim yngri. Allir vildu leggja sitt af mörkum og láta drauminn um fótboltavöllinn rætast.

Þann fyrst í ágúst 1911 var völlurinn síðan vígður með viðhöfn.

Fjelögin Valur og Hvatur gegnu inná svæðið í gegnum mörkin í fylkingu og heilsuðust á miðlínu, svo var haldin stutt ræða og lýst hugsjónum og starfi knattspyrnuflokkanna innan K.F.U.M. þar næst kepptu ellefu valdir menn úr hvorum flokki.⁹³

Svona lýsir séra Friðrik opnun fótboltavallarins suður á Melum í æviminningum sínum. Þetta var í raun upphafið af keppnisfótbolta eins og við þekkjum í dag. Þarna fór boltinn að rúlla, allavega fyrir unglíngana, félagsstarf fór í gang, sem virðist ekki hafa verið sinnt nógu vel fram að því. Síðan var þessi völlur mikið notaður, bæði til keppni og æfinga. Mannskapurinn lagði það ekki fyrir sig að þurfa að ganga nokkra kílómetra á hverjum degi til þess eins að fara á æfingu, hitta félagana, og bara hafa gaman. Félagsskapurinn virðist hafa verið góður og fullnægt félagsþörf þeirra sem þarna voru.

Ekki var það ætlun séra Friðriks í upphafi að markmiðið með stofnun Vals væri að taka þátt í keppni. Hann leiddi ekki einu sinni hugann að því að möguleiki væri á því að keppa við annað félag. Eins og ávallt var hugsun hans sú að kenna ungu mönnunum að fara eftir reglum, hlýða og læra að vinna saman í hópi. Með þessu þá ættu þeir að verða gegnir og nýtir þjóðfélagsþegnar, verða landi sínu til sóma. Friðrik sá þarna tækifæri til að nýta leikinn samfélaginu í hag og þannig gæti hann haft mikla uppeldisþýðingu fyrir ungu mennina.⁹⁴

Skíðafélag Reykjavíkur var stofnað árið 26. febrúar 1914 og var fyrsta félagið sem hafði skíðaþrótt að markmiði sínu. Skipulögð skíðaiðkun í Reykjavík hafði þó hafist með stofnun Ungmennafélags Reykjavíkur haustið 1906. Fyrsti formaður Skíðafélagsins var L.H. Möller (Lorentz H. Müller).⁹⁵

---

⁹³ Sama heimild, bls. 109.

⁹⁴ Þorgrímur Þráinsson, *Áfram hærra*, bls. 13.

⁹⁵ Vef. „Skíðafélag Reykjavíkur.“

Á þessari upptalningu sést að mikil gróska hefur verið í stofnun hinna ýmsu íþróttafélaga hér í Reykjavík á fyrstu árum nýrrar aldar. Það er eins og allir hafi viljað gera eitthvað til þess að lífga upp á bæinn og gera eitthvað fyrir unga fólkið svo það hefði eitthvað fyrir stafni og færi ekki „í sollinn“ eins og sagt var. Samt ber að hafa í huga að þetta íþróttastarf var einungis fyrir strákana í fyrstu, en stelpunum var ekki boðið með. Það hefur ekki þótt við hæfi að þær væru hlaupandi út um allar trissur, með strákunum, í íþróttaleikjum. Það kom ekki fyrr en síðar.

Ef lítið er til nágrannalanda okkar þá voru þau fyrri til að stofna allskonar félög utan um starfssemi sem þessa. Einnig erum við einhverjir eftirbátar hinna Norðurlandþjóðanna þegar kom að skólaskyldu. Margvíslegar ástæður lágu hér að baki. Ísland var mjög strjálbýlt land, íbúatalan ekki há og félagslegar aðstæður allt aðrar en þéttbýlli löndum. Þetta voru tímar mikilla breytinga ekki bara á Íslandi heldur í öllum hinum vestræna heimi og ef Íslendingar ætluðu að standa á eigin fótum og verða sjálfstæðir þá var ekki um annað að ræða en að fylgja bylgju hins nýja tíma.

Ungmennafélögin

Friðrik Friðriksson brá sér af bæ árið 1908 og var í Danmörku í rúmt ár. Á meðan skaut rötum ný hreyfing fyrir unga fólkið á Íslandi, ungmennafélögin. Þetta var kærkomin tilbreyting fyrir félagsþyrsta Íslendinga, breyting sem breytti aðstöðu þeirra ungu manna sem höfðu árin áður flykkst um Friðrik. Þessi hreyfing var fljót að berast um allt land og var opin bæði fyrir stráka og stelpur. Þarna gátu ungmennin fengið útrás fyrir félagsþörf sína og athafnasemi, en boðið var upp á margvíslega starfsemi

Ungmennafélögin virðast hafa verið afrakstur eða hrein afleiðing mikillar þjóðernislegrar vakningar sem einkenndi þessa tíma, ekki bara hér á landi heldur einnig á hinum Norðurlöndunum. Þessi hreyfing komst á legg þegar íslenskir námsmenn komu aftur heim frá námi erlendis þar sem þeir höfðu kynnst samskonar hreyfingum bæði í Noregi og Danmörku. Þann 6. janúar 1906 var ungmennafélagshreyfingin stofnuð á Akureyri, en höfuðdyggðir þessa félagsskapar voru trú á Guð og bindindi, þannig að hann höfðaði til sama hóps ungra manna og hafði aðhyllst KFUM hjá séra Friðriki. En ungmennafélögin voru einnig innblásin af mikilli ættjarðarást og höfðu baráttu fyrir sjálfstæði landsins á dagsskránni. Upphaf félaganna hér á landi tengdist hinu svokallaða fánamáli, en það var hluti af sjálfstæðisbaráttunni.⁹⁶ Síðan var höfuðmarkmið hreyfingarinnar að iðka allskonar leiki og íþróttir eins og menn höfðu gert frá örófi alda og bar þar hæst hin alíslenska glíma. Á Vesturlöndum var að taka á sig fast form íþróttanna með mótuðum reglum og þar af leiðandi varð iðkun íþróttanna markvissari og reglubundnari, auðveldara var því orðið að mæla árangur og skrá allskonar einstaklings- og flokkamet, sem hleypti kappi í mannskapinn.⁹⁷

Orðrétt segir í stefnuskrá Ungmennafélags Akureyrar:

Vér viljum reyna að vekja æskulýðinn af hinum þunga svefni hugsunarleysi og sljóleika fyrir sjálfum sér, til einingar og framsóknar, vekja lifandi og starfandi ættjarðarást í brjóstum íslenzkra ungmenna, en eyða flokkahatri og pólitískum flokkadrætti.⁹⁸

Þetta var það sem blasti við Friðriki þegar heim kom aftur úr ferð sinni til Danmerkur, en hann þurfti í raun að fara að „keppa við“, þ.e. að fá ungu mennina til

⁹⁶ *Saga landsmóta UMFÍ 1909-1990*, bls. 10.

⁹⁷ Sama heimild, bls. 9.

⁹⁸ U.M.F.Í., „Ungmennafélögin“ *Norðurland*, 29. september 1906, bls. 14.

liðs við sig aftur. Margir héldu að þetta yrði banabiti KFUM og K hér á landi en þegar séra Friðrik kom heim þá blés hann aftur lífi í starfseminu, sem virðist ekki hafa þolað það vel að aðal driffjöðrin brá sér af bæ og aðrir héldu um starfseminu á meðan. Líka er að þetta voru ung félög og um þetta leyti spruttu upp ný félög út um allt og hafa vafalítið ruglað dálítið í ríminu.

Á þessum tímamarki hefur e.t.v. vaknað sú hugmynd að stofna yrði einhver hliðarfélag fyrir athafnasama unga menn. Þó svo að aðaldrifkraftir KFUM væru guðstrú og góðir siðir, þá varð eitthvað að gera til þess að athafnaþrá ungu manna fengi útrás, ef takast ætti að halda þeim innan félagsins. Hér trúi ég að sá neisti hafi kviknað sem varð til þess að KFUM fór að huga að stofnun hliðarfélaga á borð við íþróttafélögin fyrir félagsmenn sína. Séra Friðrik var ekki ókunnur því að góð hreyfing var góð fyrir sálina, heilbrigð sál í hraustum líkama. Þar sem hann hafði sjálfur glímt við þunglyndi á námsárum sínum, vissi hann að nauðsynlegt var að hreyfa sig til þess að geta verið með, til þess að geta starfað og brosað framan í lífið, þó það væri ekki alltaf sól á lofti.

Félögin og starfið

Séra Friðrik hafði alltaf verið hlynntur því að allir hefðu tækifæri á því að ganga í skóla og mennta sig. Allir ættu að hafa jöfn tækifæri í þeim efnum, sem í reyndinni var ekki. Ekki dó guðsmaðurinn ráðalaus, því að hann setti á laggirnar bókasafn fyrir meðlimi KFUM og var uppistaða safnsins bókaeign hans sjálfs. Kvöldskóli var settur á laggirnar, sem sóttur var af piltum félagsins sem ekki höfðu ráð á því að nema við Lærða skólann í Reykjavík. Þar sem séra Friðrik var bindindismaður, og eitt af markmiðum félagsins var að boða bindindi sem hluta af því að lifa góðu og innihaldríku lífi, þá voru stofnuð bindindisfélög innan félagsins. Fyrsta slíka bindindisfélagið hét Bjarmi. Fyrst framan af var starfandi sérstök deild fyrir piltum í Lærða skólanum og deildir voru um tíma starfandi fyrir sjómenn, iðnaðarmenn og verslunarmenn.⁹⁹

Síðar komu önnur félög til sögunnar, s.s. karlakór KFUM (1909), sem síðar tók upp nafnið Karlakórinn Fóstbræður, lúðrasveitin Sumargjöf 1912, skátafélagið Væringjar 1913, og síðast en ekki síst knattspyrnufélagið Valur en það var stofnað árið 1911. Sunnudagaskóli var einnig starfræktur og var Knud Zimsen¹⁰⁰ forstöðumaður hans um árabíl, en hann var einn af „drengrunum“ hans séra Friðriks. Einnig voru haldnar kristilegar samkomur sem voru opnar fyrir almenning, og var þetta allt mjög vel sótt.¹⁰¹

Eins og komið hefur fram þá var séra Friðrik maður borgarlífsins, og hann lét sér annt um fólkið sem bjó í Reykjavík, sérstaklega þá ungu. Hann virðist hafa gert sér grein fyrir því að það að búa í þéttbýli bauð upp á annað og oft meira heldur en það sem sveitalífið bauð upp á. Í þéttbýli var hægt að koma saman hópum af einstaklingum á skömmum tíma. Hér var hægt að bjóða upp á flokkaípróttir og virkja þannig marga í einu, sem erfiðara gat verið um vik að framkvæma í sveit. Reykjavík bauð því upp á meira og fjölbreyttara hópastarf en möguleiki hafði verið fyrir í sveitinni. Hér virtist því hafa verið stór og óþægður akur sem bara beið eftir því að sáð væri í hann. Þetta sá séra Friðrik ásamt fleirum og byrjuðu þeir að sá í þennan akur.

⁹⁹ Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“, bls. 265.

¹⁰⁰ Síðar borgarstjóri í Reykjavík, 1914-1932; Jón Guðnóason *Íslenzkar æviskrár*, VI. bd.I, bls. 315.

¹⁰¹ Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“ bls. 266.

Bjarmi

Séra Friðrik var annt um félagið sitt KFUM og vildi gera veg þess sem mestan. Stóð hann fyrir allskonar útgáfustarfsemi, sem hann kostaði að mestu sjálfur þó svo að hann væri ekki auðugur maður. Fyrsta blaðið sem hann annaðist útgáfu á hét Bjarmi. Fyrsti árgangur þessa félagsblaðs var handskrifaður af ritnefnd blaðsins.

Þegar þessi fyrsti árgangur blaðsins er skoðaður sést hve mikið hefur verið lagt í að gera veg þess sem mestan. Sérstakar reglur voru um blaðið þar sem það var ekki skrifað í mörgum eintökum, þar stendur:

Lesið!

Til þess að blaðið geti borist sem greiðast meðal lesendanna, var samþykkt á fundi Bjarma 16. feb. 1902:

„Að sjerhver lesandi yrði, um leið og hann skilaði blaðinu til sjer næsta, að fá hjá mótakanda „kvittingu“ fyrir hvaða dag og kl.stund blaðinu sje skilað, og afhenda ritn. kvittinguna fyrir 25. þ.m., ella borga 15 aura sekt sje út af brugðið.“

Ennfremur má enginn hafa blaðið hjá sjer lengur enn 1 sólarhring. – Brot gegn því varðar 15 aura sekt fyrir hvern sólarhring sem framyfir er.

Síðan er listi yfir þá menn sem eiga að fá blaðið og lögð áhersla á að halda þeirri röð sem nöfnin eru skráð í .

Bjarmi var í fyrstu mánaðarblað vínbindindisfélags KFUM og kom fyrsta blaðið út í janúar 1901. Í ritnefnd voru skráðir: Sigurjón Jónsson, Guðmundur Einarsson, Páll Sigurðson en ritstjórinn var Sigurjón Jónsson. Eftir reglunum kom ávarp til lesenda blaðsins og langar mig til þess að láta það fylgja hér með:

Til lesendanna

Heiðruðu lesendur! meðlimir vínbindindis K.F.U.M. Við, sem sendum þetta blað úr föðurhúsunum á vegu ykkar, kærur fjelagsbræður, viljum ávarpa ykkur með nokkrum orðum, þar eð það er gamall og góður siður við slík tækifæri.

Fyrst biðjum við ykkur alla, að greiða svo vel fyrir blaðinu, að það geti rekið hvert erindi, sem rækilegast.

Ef einhver, hvort heldur hann okkur viðkomandi, eður óviðkomandi, skyldi fara að verða önuður við blaðið, svo, sem að svara því um að nó sje til af blöðum, svo ekki þurfi að auka þau, þá segjum við í fyrsta lagi: „Aldrei er ofmikið af góðu“, í öðru lagi „Blaðið er einkum út gefið til þess að fjelagsmenn geti æft sig í að rita, æft sig í að gefa skoðanir sínar í ljósi með pennanum, því við vitum það, að flestir geta miklu fremur og ýtarlega látið skoðanir sínar í ljósi með pennanum, þar sem umhugsunartíminn er nægri, heldur en með tungunni.

Svo vonum við að blaðið megi ganga ámælislaust af þeim sökum á milli ykkar.

Við munum reyna að gjöra blaðið svo vel úr garði, sem við framast getum, og ákvörðum því ekkert sjerstakt hlutverk, heldur aðeins þetta, að það geti þóknast lesendum sem bezt. Í stuttu máli, blaðið mun kosta kapps um að vera frjálst og óhlutdrægt málgagn allra þeirra, sem þörf málfeni þurfa að flytja, og umfram allt mun það forðast í ytrustu lög, árásir á einstaka menn eður einstök fjelög og öll persónuleg hnútuköst.

Að svo mæltu óskar blaðið lesendum sínum góðs árs og friðar. Virðingarfyllst, Ritnefndin.¹⁰²

Við lestur þessara blaða þá sér maður að verið er að hvetja meðlimi félagsins til betra lífs og innihaldsríkara en verið hefur. Alls konar heilræði eru skrifuð, t.d. hvernig best sé að að verja tíma sínum, til þess að hann verði innihaldsríkari, hvatt er til þess að meðlimir félagsins skrifi ritgerð um bindindi í heild sinni og sá sem skrifi bestu ritgerðina fái veglega bókarverðlaun og fleira í þeim dúr. Framhaldssögur eru í blaðinu, framhaldsgreinar, vafalítið til þess að halda lesendum vakandi yfir blaðinu og lesa það sem mest og nákvæmast. Síðan er tekið fram að Bjarmi sé gefinn út af bindindisflokkki KFUM og komi einu sinni út í mánuði „1 örk, kostar 10 aur árgangurinn.“ Blað tvö sem kom út í febrúar sama ár byrjar á 5 heilræðum til meðlima, öll hvatning til dáða, vera öðrum gott fordæmi og fleira í þeim anda. Síðan er framhald af grein og sögu sem birt var í fyrsta blaði, vafalítið, eins og áður segir, til þess að halda lesendum við efnið. Minnst er á fleiri deildir sem starfandi hafa verið innan vébanda KFUM í blaðinu og félagsmeðlimir hvattir til þess að mæta á fundi og vera virkir. Minnst er á tóbaksbindindisflokkinn „Bræðrabandið“ og sagt frá að þar séu allir þeir unglingar sem vilji ekki verða tóbakinu að bráð og að þetta sé „ekki stór

¹⁰² Friðriksstofa. „Bjarmi“ 1. árg. 1. tbl.

flokkur, þó var hann svo mjög fagur, og fagurt er það markmið, sem hann stefnir að.¹⁰³ Sagt er frá afmælisfundi flokksins og að þar hafi séra Friðrik talað og lesið upp ljóð, en skemmst er frá því að segja að guðsmaðurinn reykti sjálfur alla tíð og lét ekki af því.

Bjarni kom út í þessari mynd, þ.e. sem blað bindindismanna KFUM í nokkur ár eða allt til loka ársins 1904 þegar bindisfélagið Bjarni er uppleyst eins og stendur í síðasta blaðinu sem kemur út í desember það ár.¹⁰⁴ Hlé varð á útgáfu blaðsins fram til ársins 1907 en þá kom það út aftur undir öðrum formerkjum, eða sem kristilegt heimilisblað KFUM og K. Í janúar 1907 kom út fyrsta prentaða blað KFUM og K, Kristilegt heimilisblað undir nafninu Bjarni. Ritstjóri blaðs þessa fyrstu árin var Bjarni Jónsson kennari og útgefandi var „Hlutfélag í Reykjavík.“ Hlutverk blaðs þessa var svo sagt með orðum útgefenda:

„Aðalhlutverk þess er í fæstum orðum það, að vekja hjá leikmönnum þjóðar vorrar ljósa og lifandi meðvitund um, hvað þeim ber að gjöra fyrir sitt leyti, til þess að sönn trú og siðgæði lifi og blómgist meðal þjóðar vorrar.“

Einnig segir í sömu grein:

Blaðið heitir „Bjarni“ og viljum vér í því nafni fela þá von, að „nóttin sé umliðin og dagurinn sé í nánd“ og með blaðinu megi í morgunsárið berast gleði og friðarljós til ýmsra, sem enn sitja í daufri skímu, svo að þeir rísi á fætur og gangi hiklaust undir merki Krists.¹⁰⁵

Bjarni studdi einnig við ýmsar hollar kristilegar hreyfingar sem virtust hafa verið að vakna meðal þjóðarinnar á þessu fyrstu árum nýrrar aldar. En fyrst og fremst vildu útgefendur styðja við KFUM og K og var blaðið gefið út undir merkjum þeirra, og þeir sem stóðu að útgáfu blaðsins voru starfandi og virkir félagar innan félaganna. Ekki var þetta þykkt blað, 8 bls. hvert tölublað fyrstu árin og í tiltölulega smáu broti. Ekki er vitað hve upplagið var stórt. Ýmislegt var ritað í blaðið en allt var það tengt kristilegu efni. Þegar blaðið byrjaði að koma út á prenti voru Ungmennafélögin að skjóta hér rötum. Margir voru hræddir um að þetta nýja félag yrði keppinautur KFUM og K, eins og áður sagði, en þeir sem skrifuðu í Bjarna vonuðust til að þau yrðu ekki hættulegur samkeppni heldur frekar hollur keppinautur. Eitthvað var skrifað um þetta

¹⁰³ *Bjarni*, 1.árg. 2. blað, bls. 5.

¹⁰⁴ Friðriksstofa, „*Bjarni*“ 4. árg. 12. tbl.

¹⁰⁵ *Bjarni*, 1.árg. 1.blað, bls. 1-2.

á síður Bjarma og einhvern ugg hafa menn borið í brjósti, einkum í upphafi vegna þess að aðalaðráttarafi KFUM og K, séra Friðrik var ekki á landinu veturinn 1907-1908, eins og áður var fjallað um, og var einhver flótti úr félagunum til hinna nýstofnuðu félaga af þeim sökum.¹⁰⁶

Eins og gefur að skilja þá var *Bjarmi* nánast einvörðungu helgaður kristilegum málefnum, tengdum kirkjunni og barnastarfi því sem kirkjan hafði um hönd. Birt voru bréf víðsvegar að af landinu frá leikum og lærðum, sagt var frá starfi hinna ýmsu kristlegra félaga erlendis, og síðan voru sögur, smásögur eða framhaldssögur, til þess að laða lesendur að og halda þeim við efnið.

Þessi seinni útgáfa blaðsins byggði á öðrum forsendum en fyrirrennari þess. Fyrri blaðið höfðaði til eldri lesenda og undir allt öðrum formerkjum. Blaðinu sem byrjar að koma út 1907 er ætlað að höfða til yngri lesenda og í raun, allt örðum tilgangi. Þarna er verið að gefa út blað með barnastarfið í huga, en einnig reynt að höfða til kristilega heimilisins. Þetta er það starf sem KFUM og K hefur verið þekkt fyrir allar götur síðan, þ.e. að reyna að höfða til unga fólksins og reyna að kenna þeim góða siði og innræta þeim gott líferni, eða eins og segir í ávarpi ritstjóra til lesenda:

Aðalhlutverk þess er í fæstum orðum það, að vekja hjá leikmönnum þjóðar vorrar ljósa og lifandi meðvitund um, hvað þeim ber að gjöra fyrir sitt leyti, til þess að sönn trú og siðgæði lifi og blómgist meðal þjóðar vorrar.

Ritstjórinn talaði á þessum nótum allan innganginn og vonaðist eftir því að kristindómslíf þjóðarinnar færi að vakna upp og þjóðin yrði meðvitaðri um trúna og allt sem henni fylgir, þjóðin yrði betur undir lífið framundan búin.¹⁰⁷

Þó svo að Bjarmi hafi verið gefinn út til þess að örva og styðja við yngri deildir félagana þá sést við lestur að ritið hefur höfðað meira til þeirra sem eldri eru. Reyndar er framhaldssaga í blaðinu fyrir börn en það virðist vera það eina sem beinlínis var skrifað með þau í huga, annað er meira fyrir full þau sem eldri eru. Í þriðja blaði fyrsta árgangi blaðsins segir enda ritstjórinn svo: „Eins og stefnuskrá blaðsins ber greinilega með sér, þá á blaðið að vera mál gagn þeirra, sem ekki vilja varpa barnatrú sinni fyrir

¹⁰⁶ Friðrik Friðriksson, *Starfsárin II*, bls. 1-60.

¹⁰⁷ *Bjarmi*, 1. árg. 1. blað, bls. 1-2.

borð, heldur vilja halda fast við lærdóma sem lútersku kyrkjunnar, sem þeim hafa kendir verið.¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ *Bjarmi*, 1. árg. 3. blað, bls. 22.

Barnablöð.

Barnablaðið *Æskan*, sem stórstúka Íslands (I.O.G.T.) gaf út, byrjaði að koma út í Reykjavík árið 1898. Fullur titill þess í byrjun var: „*Æskan* barnablað með myndum“, þannig að strax í upphafi var það titlað sem barnablað. Blaðið kom fyrst út 5. okt. 1898 og tekið er fram í inngangi að blaðið væri ekki gefið út í gróðaskyni heldur til þess að gleðja unga lesendur. Blaðið mun hafa verið selt á 1 krónu stykkið sem vafalítið hefur þótt mikið á þessum tíma, en ritstjórinn hefur svar við því:

Ef það er eitt barn, sem kaupir „*Æskuna*“, en fleiri börn eru á heimilinu, þá eigið þið að lofa þeim að lesa hana líka eða lesa hana fyrir þau, en helzt eigið þið þó að kaupa hana öll í fjelagi og um fram allt að koma ykkur vel saman um hana; ef þið eruð t. d. fjögur og eigið sína fimmtán aurana hvert, þá getið þið ekki varið þeim betur fyrir nokkurn hlut annan en að kaupa „*Æskuna*“.¹⁰⁹

Hvort farið var eftir þessum tilmælum ritstjóra kemur hvergi fram, en þarna var lagður grunnur að útgáfu barnablaðs sem kom út í tugi ára og hefur vafalítið glatt mörg börn. Ritstjóri fyrstu árin af þessu blaði var Sigurður Júl. Jóhannesson.

Á þessum útgáfum sést að reynt hefur verið að laða ungdóminn að hinum ýmsu félögum sem stofnuð höfðu verið í bænum. Síðar þegar leið á öldina fóru að koma út fleiri blöð með það í huga að höfða til yngri lesenda.

---

¹⁰⁹ *Æskan*, 1. árgangur, 1. tbl., bls. 1.

Niðurstöður

Í þessari ritgerð hef ég fjallað um hvað gert var fyrir börn sem voru að alast upp í bænum Reykjavík um og kringum aldamótin 1900. Greinilegt var að ekki var mikið um skipulagða afþreyingu á þessum tíma en mikill breytingatími var hafinn og fólk var að vakna til meðvitundar um að eitthvað yrði að gera. Barnaskarinn var orðinn mikill í bænum og allsstaðar fyrir. Nýir og spennandi tímar voru byrjaðir og samfélagið að byrja að mótast í átt til nútímans.

Sjálfstæðisbarátta okkar Íslendinga, hefur sjálfsagt haft einhver áhrif og orðið til þess að fleiri komu fram á sjónarsviðið en ella, þó svo að Friðrik Friðriksson hafi frekar orðið fyrir áhrifum frá dönskum trúarhreyfingum. Hér virðist hafa orðið mikil vakning meðal bæjarbúa um margt sem viðkom þéttbýlismyndun, þannig að þetta var bara hluti af heildarmyndinni.

Margt og mikið var gerast í Reykjavík á þessum tíma, hvað varðar börn og unglinga. Mikil vitundarvakning varðandi hreyfingu og íþróttastarfssemi fyrir unglingana. Fólk hefur verið farið að gera sér grein fyrir því að hreyfingin var og er holl, líkt og sjá má af orðatiltækinu „heilbrigð sál í hraustum líkama“. Ungmennafélögin gerðu mikið fyrir bæði stráka og stelpur, en þær fengu að njóta sín þar og standa við hlið strákanna og vera metnar að verðleikum eins og þeir. Þegar skoðaðar eru heimildir um upphaf hinna mörgu íþróttafélaga sem stofnuð voru þarna í kringum aldamótin þá kemur í ljós að þetta voru mest allt félög sem stofnuð voru fyrir stráka. Kvenþjóðinni ekki boðið með, hún átti bara að vera heima og huga að húsverkum og barnauppleði. Stúlkurnar þurftu greinilega ekki að fá útrás fyrir eitt né neitt, bara strákarnir. En síðar þegar þær fengu að vera með þá urðu margir mjög undrandi á því að þær yfirhöfuð gætu gert þetta, að þær gætu „framið“ leikfimi og vöktu þær þá verðskulduga hrifningu.

Reykjavík var að komast á flug á þessum tíma og stækkaði á ógnarhraða og ráðamenn virtust vera farnir að gera sér grein fyrir því og voru farnir að sjá að við svo búið mátti ekki standa. Menntamál komust í hámmæli á þessum tíma, skólaskylda var lögleidd og allir áttu að fá sama rétt til skólagöngu. Börnunum fjölgaði jafnt og þétt í bænum og ekki var hægt að líta fram hjá því. Þau þurftu sitt pláss og samfélagið varð að bregðast við, sem það og gerði. Farið var að taka lóðir undir starfssemi fyrir börn, byggja skóla og huga að því að mennta fólk til kennarastarfa. Greinilega átti að gera allt rétt. Menn eins og Guðmundur Finnbogason komu til sögunnar en þeir vildu gera

menntun hærra undir höfði en áður hafði verið gert. Hann vildi fá menn til að skilja hvað menntun væri til þess að almenningur fengi að njóti hennar.

Ekki má gleyma kirkjunnar mönnum, og þá ekki síst Friðriki Friðrikssyni sem eins og dáleiddi börnin. Hann hafði einstakt lag á börnum, sérstaklega strákum og þeir virðast hafa hlýtt honum í einu og öllu. Hann kom eins og ferskur andblær inní samfélagið hér í Reykjavík og lyfti barnastarfinu upp og gerði það sýnilegt. Hann virðist hafa notið sín í þessu starfi með börnunum og þau nærveru hans. Friðrik virðist hafa gengið heill til verks, allir sem kynntust honum töluðu um hve ljúfur hann hafi verið, hve mikil virðing var borin fyrir honum og hvernig hann hafi stjórnað með ljúfmennskunni. Hann kom með nýjungar fyrir strákana, hann tók tillit til æskunnar, sem var frekar fátítt á þessum tíma og vann hug þeirra og hjörtu. Hann virðist hafa leyft þeim að vera þau sjálf, vera börn.

Það var margt sem kom mér á óvart í leit minni að heimildum varðandi börn og unglunga á þessum tíma. Eins og t.d. að starfið sem séra Friðrik vann hér fyrir börnin, hve lítið í raun finnst um það í blöðum og tímaritum sem útgefin voru á þessum tíma. Varðandi aðrar heimildir, þá beindi ég sérstökum sjónum að konum sem voru fyrstar til að starfa innan KFUK og fann ég ekki mikið um þær. Ég fann þó ævisögu um Ólafíu Jóhannsdóttur, eftir Sigríði Dúnu Kristmundsdóttur, en þar er ekki minnst einu orði á frumkvöðlastarf Ólafíu hjá KFUK. Kom það mér mjög á óvart. Ég leitaði eftir upplýsingum um þetta starf hennar hjá félaginu, en það stóð yfir í tvö ár, og fann nánast ekkert nema bara það sem séra Friðrik segir um það í ævisögu sinni.

Við lestur ævisögu séra Friðriks þá fannst mér hann skauta fimlega framhjá deilum sem vitað var að hann átti í við hina ýmsu menn í þjóðfélaginu. Hann talar bara um það sem er gott og fallett frá hans bæjardyrum séð þannig að sjálfsævisaga hans er ef til vill ekki eins trúverðug og skyldi. Hún virðist eiginlega glata heimildagildi sínu vegna þessa, um þessa tíma sem voru miklir umbrotatímar í íslenska þjóðfélagi. Þar sem hann ritar hana sjálfur þá er þetta e.t.v. ekkert undarlegt.

Að síðustu má nefna að engar heimildir urðu á vegi mínum um fötluð börn. Hvar voru þau? Voru engin fötluð börn í Reykjavík á þessum tíma? Það kom mér mjög á óvart en gæti orðið verðugt verkefni til að fást við í framtíðinni.

Heimildarskrá

Óprentaðar heimildir

Friðriksstofa, Minningasafn Friðriks Friðrikssonar, þjónustumiðstöð KFUM og K, Holtavegi 28, Reykjavík.

„Bjarmi“, 1.-4. árg. (1901-1904), handskrifað af Sigurjóni Jónssyni, ritstjóra blaðsins.

Bréf frá Sigurbirni Ármannssyni, Stykkishólmi 20. apríl 1899.

Prentaðar heimildir

Ágúst Ásgeirsson, *Heil öld til heilla. Saga ÍR í 100 ár*. Reykjavík, 2007.

Ágúst Jósefsson, *Minningar og svipmyndir úr Reykjavík*. Reykjavík, 1959.

Bj. J., „Ingibjörg Ólafsson“, *Árbók. Kristilegt bókmenntafélag* 5 (1936), bls. 50–55.

Bjarmi, 1.árg. (1907).

Bríet Héðinsdóttir, *Strá í hreiðrið*. Reykjavík, 2006.

Bríet Bjarnhéðinsdóttir, *Sveitalífið og Reykjavíkurlífið. Fyrirlestur*. Reykjavík, 1894.

Eimreiðin, 18 (1912).

Fjallkonan, 12.árg. (1895).

Friðrik Friðriksson, „Starfsárin“, *Óðinn* 25 (1929), bls. 66–81.

Friðrik Friðriksson, *Starfsárin, I-II. Framhald „Undirbúningsáranna“*. Reykjavík, 1933.

Guðfræðingatal 1847-2002. Ritstjóri: Gunnlaugur Haraldsson, Reykjavík, 2002.

Guðjón Friðriksson, *Saga Reykjavíkur. Bærinn vaknar 1870-1940*, 2 bd. Reykjavík, 1994.

Guðmundur Finnbogason, *Lýðmentun, Hugleiðingar og tillögur*. Akureyri, 1903.

Guðmundur Finnbogason, *Alþingi og menntamálin*. Saga Alþingis, 5. bd. Reykjavík, 1947.

Guðmundur Jónsson, *Vinnuhjú á 19. öld*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar, 5. Reykjavík, 1981.

Gunnar Karlsson, *Saga Íslands X*. Ritstjórar: Sigurður Líndal og Pétur Hrafn Árnason. Reykjavík, 2009.

Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland. Ritstj. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon. Reykjavík, 1997.

- Hrefna Róbertsdóttir: *Reykjavíkurfélög. Félagshreyfing og menntastarf á ofanverðri 19. öld*. Reykjavík 1990.
- Hrefna Róbertsdóttir: *Wool and Society: Manufacturing policy, economic thought and local production in 18th-century Iceland*. Gautaborg, 2008.
- Íslensk orðabók A-L. Ritstjóri Mörður Árnason. Þriðja útgáfa. Reykjavík, 2002.
- Jón Guðnason, *Íslenzkar æviskrár, frá landnáms tímum til ársloka 1965*. VI. bd. Reykjavík, 1976
- K.F.U.K. 50 ára: 1899-1949. Reykjavík, 1949.
- KR 110 1899-2009, 110 ára afmælisrit. Reykjavík, 2010.
- Lagasafn: *Íslensk lög 1. október 1973* I. bd. Ármann Snævarr bjó undir prentun. Reykjavík, 1974.
- Loftur Guttormsson, „Sundurleit skólaskipan 1907–145“. Í Loftur Guttormsson, ritstj. *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007*, fyrra bindi. *Skólalald í bæ og sveit 1880–1945* (Reykjavík, 2008), bls. 74–159.
- Matthías Viðar Sæmundsson, *Héðinn, Bríet, Valdimar og Laufey*. Reykjavík, 2004.
- Muukkonen, Martti, *Eucumenism of the Laity. Continuity and Change in the Mission View of the World's Alliance of Young Men's Christian Associations, 1855–1955*. Joensuu, 2002.
- Ólafía Jóhannsdóttir, *Frá myrkri til ljóss – endurminninar. Rit I*. Reykjavík, 1957
- Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár, frá landnáms tímum til ársloka 1940* II. bd. Reykjavík, 1949.
- Pétur Pétursson, „Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík tvo fyrstu áratugi 20. aldar. Annar hluti“. *Saga 19* (1981), bls. 177–274.
- Pétur Pétursson, „Þjóðkirkja, frelsi og fjölbreytni“. Í Hjalti Hugason, ritstj. *Kristni á Íslandi* IV. bd. *Til móts við nútímann* (Reykjavík, 2000), bls. 199–421.
- Reykvíkingur 2. árg. (1892).
- Sigurður Á. Friðþjófsson, *Íþróttir í Reykjavík*. Reykjavík, 1994.
- Sigurjón Pétursson, „Íslenzkt íþróttalíf“, *Eimreiðin* 18: 3 (1912), bls. 191
- Stefán Pálsson, *Frambókin Knattspyrnufélagið Fram í 100 ár*. Reykjavík, 2009.
- Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1880* (1881).
- Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1907* (1907).
- U.M.F.A., „Ungmennafjelögin“, *Norðurland*, 29. september 1906, bls. 14–15.
- Viðar Hreinsson, Jón Torfason og Höskuldur Þráinsson, *Saga Landsmóta UMFÍ 1909-1990*. Reykjavík, 1992.

Borgrímur Þráinsson: *Áfram, hærra! Knattspyrnufélagið Valur í 100 ár 1911-2011*.
Reykjavík, 2011.

Æskan, barnblað með myndum, 1. árg. (1898).

Vefheimildir (Vef.)

„Ártöl í starfi KFUM og KFUK fyrstu 100 árin“. <http://www.kfum.is/1999/12/>. Sótt 12. janúar 2014.

„Guðmundur Finnbogason: Lýðmenntun“.

<http://landsbokasafn.is/index.php/news/265/90/Gudmundur-Finnbogason-Lydmenntun/d,Frettasida>. Sótt 23. nóvember 2013.

„Knattspyrnufélagið Víkingur“. Borgarskjalasafn Reykjavíkur.

http://www.borgarskjalasafn.is/desktopdefault.aspx/tabid-4323/6668_read-1008/6630_view-2790/6668_page-7/. Sótt 29. apríl 2013.

„Lög um KFUM og KFUK á Ísandi“. KFUM/KFUK. <http://www.kfum.is/um-kfum-og-kfuk/log-kfum-og-kfuk/log-kfum-og-kfuk-a-islandi/>. Sótt 15. janúar 2014.

„Skíðafélag Reykjavíkur“. Borgarskjalasafn Reykjavíkur.

http://www.borgarskjalasafn.is/desktopdefault.aspx/tabid-4323/6668_read-1630/6630_view-2790/6668_page-11/. Sótt 29. apríl 2013.

„Saga Knattspyrnufélags Reykjavíkur“. Knattspyrnufélag Reykjavíkur.

http://www.kr.is/saga_kr/?cat_id=17379&ew_622_r_f=1&ew_622_r_t=1&news_category_id=. Sótt 02. maí 2013.